

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра української мови, літератури та
методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ
ВИВЧЕННЯ ЧИСЛІВНИКІВ УЧНЯМИ 6-ГО КЛАСУ

Виконала:

Карпенко Альона В'ячеславівна,
студентка б1-2У групи
спеціальності 014 Середня освіта,
предметної спеціальності 014.01 Середня
освіта (Українська мова і література),
ОПП «Середня освіта (Українська мова і
література)»

Науковий керівник:

канд. пед. наук, доц. Корчова О. М.

Допущено до захисту «__» _____ 2023 р.

Завідувач кафедри _____ Гоголь Н. В.

Дата захисту «__» _____ 2023 р.

Національна оцінка _____

Кількість балів _____ Оцінка ECTS _____

Підписи членів ЕК:

(підпис) _____ (прізвище та ініціали)

(підпис) _____ (прізвище та ініціали)

(підпис) _____ (прізвище та ініціали)

(підпис) _____ (прізвище та ініціали)

(підпис) _____ (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЛІНГВОМЕТОДИЧНОЇ ПРОБЛЕМИ	8
1.1. Категорія кількості в лінгвістиці	8
1.2. Семантико-функціональні особливості числівника	17
1.3. Вікові та індивідуальні особливості дітей середнього шкільного віку	27
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ВИВЧЕННЯ ЧИСЛІВНИКІВ УЧНЯМИ 6-ГО КЛАСУ В СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНОМУ АСПЕКТІ	37
2.1. Аналіз програм, шкільних підручників з теми дослідження	37
2.2. Аналіз рівнів сформованості знань і вмінь з теми «Числівник» в учнів закладів загальної середньої освіти	53
2.3. Методичні рекомендації до вивчення семантико- функціонального аспекту числівників учнями 6-го класу	63
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	86
ДОДАТКИ.....	94

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Одним із найважливіших складників понятійної системи людського мислення є число, лексичним вираженням якого є числівник. Однак числове значення можуть мати, крім числівників, й інші частини мови: іменники (*двійка, двійник*), прикметники (*подвійний, семиденний*), дієслова (*подвоїти, потроїти*), прислівники (*удвічі, по-третє*). У лінгвістиці наголошується на тому, що саме кількісні уявлення й надають навколишньому світові просторову й часову окресленість і визначеність. Це визначається насамперед природою мислення людини, оскільки числовий символізм можна розглядати як одну з когнітивних універсалій, що відображає результати пізнання людиною дійсності, інтерпретації її відношень та властивостей.

Числівник має особливе місце в системі частин мови сучасної української мови. У вітчизняному та зарубіжному мовознавстві проблеми категорії кількості, визначення статусу числівника серед інших частин мови, дослідження семантико-функціональних особливостей перебували в центрі уваги відомих учених-граматистів О. Ахманової, Ф. Бацевича, С. Бевзенка, Л. Булаховського, В. Виноградова, І. Вихованця, К. Городенської, О. Грипас, А. Грищенко, М. Жовтобрюха, А. Загнітка, Г. Козачук, Т. Космеди, Л. Мацько, М. Плющ, М. Шкільника та ін.

Дослідження числівника в слов'янських мовах у порівняльно-історичному аспекті репрезентовано в наукових розвідках Т. Лукінової [49]. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості були предметом дослідження К. Городенської [21]. Модальність і часова віднесеність як зовнішньо-синтаксичні ознаки речення досліджено А. Грищенком [26]. Іменниково-числова категорійність у типологічно-теоретичному та типологічно-функційному аспектах представлено в науковій розвідці А. Загнітка [31; 33]. Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові є об'єктом наукового пошуку С. Бронікової [8].

Більшість лінгвістів відзначає недостатню сформованість, лексичну замкненість числівника як частини мови, обмеженість у можливостях вживання в значенні предметності, консервативність і різноаспектність цього функціонально-граматичного класу слів, найменш схильного до змін і до поповнення новими утвореннями.

Традиційно складними для здобувачів освіти залишаються питання, пов'язані з правописом, відмінюванням та поєднанням числівника як лексико-граматичного розряду з іншими частинами мови. Важливо наголосити, що специфіка вивчення числівника пов'язана передусім зі складністю граматичних ознак цієї частини мови. Особливістю числівника є те, що він насамперед належить до усної сфери спілкування: на письмі числівники, за винятком поодиноких випадків, замінюються цифрами. Учні допускають багато помилок, пов'язаних із вживанням іменників. Чинною програмою з української мови на вивчення цієї теми відводиться незначна кількість годин. Як засвідчує практика, у школярів не сформовані вміння змінювати числівники за відмінками. Значну складність становить також правопис цієї частини мови.

Проблему вивчення морфології, зокрема числівника як частини мови, порушують у своїх дослідженнях учені-методисти З. Бакум, О. Біляєв, Н. Бондаренко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Груба, О. Караман, С. Караман, О. Кулик, О. Кучерук, С. Омельчук, М. Пентилюк, С. Яворська та ін. Окремі аспекти методики навчання морфології на засадах дослідницького підходу представлено в дисертаційній роботі С. Омельчука. Дослідниця О. Полінок запропонувала методику формування граматичної компетентності учнів старших класів за допомогою методу проєктів. Водночас на сьогодні немає комплексного дослідження вивчення числівника в семантико-функціональному аспекті, що і зумовило вибір теми магістерської роботи «Семантико-функціональний аспект вивчення числівників учнями 6-го класу».

Мета дослідження – розробити методичні рекомендації до вивчення числівників у семантико-функціональному аспекті учнями 6-го класу.

Завдання магістерської роботи:

- 1) дослідити категорію кількості в лінгвістичній науці;
- 2) охарактеризувати семантико-функціональні особливості числівника як частини мови;
- 3) проаналізувати вікові та індивідуальні особливості дітей середнього шкільного віку;
- 4) з'ясувати сучасний стан вивчення числівників учнями 6-го класу в семантико-функціональному аспекті;
- 5) розробити методичні рекомендації до вивчення семантико-функціонального аспекту числівників.

Об'єкт дослідження: процес вивчення числівників на уроках української мови в 6-му класі.

Предмет дослідження: форми, методи, прийоми, засоби навчання числівника учнів 6-го класу в семантико-функціональному аспекті.

Методи дослідження. Для досягнення мети магістерської роботи використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Поєднання загальнонаукових методів аналізу й синтезу, індукції та дедукції, спостереження й опису дало змогу зрозуміти сучасні дослідницькі підходи до структури й семантики числівника як досліджуваного об'єкта, його функціонування в мовленні. Також було використано *емпіричні* методи дослідження: констатувальний експеримент, педагогічне спостереження, аналіз програм, підручників з теми дослідження; анкетування, тестування, методи математичної обробки емпіричних даних.

Наукова новизна роботи визначається тим, що обґрунтовано теоретичні (лінгвістичні, психолінгвістичні та лінгводидактичні) засади навчання числівників у 6-му класі, з'ясовано семантико-функціональні особливості числівника як частини мови; розроблено методичні основи навчання числівників; запропоновано систему вправ і завдань для формування знань і вмінь із морфології української мови; здійснено моніторинг навчальних досягнень шестикласників із морфології, зокрема з вивчення теми «Числівник».

Теоретична значущість роботи полягає в тому, що отримані результати

та висновки сприятимуть удосконаленню теоретико-методологічних засад вивчення числівника як частини мови в закладах загальної середньої освіти. Комплексність запропонованого семантико-функціонального аспекту дає змогу розширити та поглибити уявлення про структурно-семантичні та функціональні особливості числівників в українській мові.

Практична цінність дослідження: доповнено традиційні методи роботи в процесі вивчення числівника новим комплексом вправ, спрямованих на формування в шестикласників умінь правильно писати, поєднувати з іншими частинами мови та використовувати числівники в мовленні.

Висновки та матеріали магістерського дослідження можуть бути використані в практиці закладів загальної середньої освіти, а також під час розроблення навчальних посібників із навчання морфології в школі.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення і висновки дослідження обговорювалися на Усеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній інтернет-конференції «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 16.02.2023–17.02.2023), XIV Всеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній конференції «Мова й література у проєкції різних наукових парадигм» (ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»; 18.04.2023), XI Всеукраїнських науково-педагогічних читаннях молодих учених і здобувачів освіти іноземними мовами «The 21 st Century Challenges in Education and Science» (Глухівський НПУ ім. О. Довженка; 20.04.2023–21.04.2023 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики» (УДПУ імені Павла Тичини; 11 травня 2023 р.), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Арватівські читання – 2023» (НДУ ім. М. Гоголя; 17 травня 2023 р.), звітній науково-практичній конференції здобувачів вищої та фахової передвищої освіти «Наука та освіта в умовах війни» (Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 23.05.2023–24.05.2023), XIII Міжнародній інтернет-конференції молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання – 2023.

Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 06.12.2023–08.12.2023).

За результатами наукового дослідження опубліковано статтю та тези.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (87 позицій) та додатків. Загальний обсяг роботи – 114 сторінок, із них – 85 основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЛІНГВОМЕТОДИЧНОЇ ПРОБЛЕМИ

1.1. Категорія кількості в лінгвістиці

Однією з найважливіших загальнонаукових проблем є вивчення процесів сприймання людиною навколишнього світу, зокрема – кількості, числа. Поняття «кількість» – це одне з фундаментальних понять про світ, без оперування яким неможлива не лише будь-яка наука, а й будь-яке знання.

Категорія кількості є однією з найбільш абстрактних, загальних і багатоаспектних категорій мислення сучасної людини, а її вивчення викликає стійкий інтерес учених різних галузей, зокрема й дослідників у сфері лінгвістики.

Гіпотетично можна уявити загальну структуру вербалізованих знань людини як певний набір категорій думки та категорій мови. Однією з таких категорій, безперечно, є глобальна категорія кількості. Кількісні відмінності притаманні реальним об'єктам буття: речам (предметам), процесам, ознакам, явищам, т. б. вони належать до онтології буття, пізнаються людиною й виражаються в мовленні. Між реальністю і мовою перебуває людське пізнання, воно суттєво впливає на мовні засоби вираження кількості. З огляду на це метою дослідження може бути визначення багатоаспектної структури кількості як категорії онтології, пізнання та мови / мовлення.

Онтологія буття зазвичай становить предмет філософії. Реальними, що мають буття, визнаються як речі (об'єкти), так і властиві їм характеристики (ознаки, властивості) – якісні і кількісні – і відношення між ними. Кількісні характеристики та відношення виявляються через наявність / відсутність чогось, відмінності щодо наростання та спадання, одиничності (індивідуального існування) чи множинності наявних об'єктів.

Категорія кількості належить до основних філософських категорій, пов'язана з пізнанням світу і є в переліку категорій у багатьох філософів. Перша

спроба спеціально проаналізувати проблему кількості була здійснена піфагорійцями. Вони, вивчаючи відношення між числами натурального ряду, звернули увагу на те, що такі відношення визначають закономірності між властивостями предметів зовнішнього світу. Проблеми кількості та числа також вивчалися філософами елейської школи, в атомістиці Левкіна – Демокріта, у школі Платона. Ще в античній філософії Аристотеля визначається кількість як об'єкт пізнання, який існує у двох варіантах: будь-яка кількість є множинністю, якщо вона обчислювальна, а величина – якщо вимірюється. Ф. Гегель трактував кількість як певний етап визначення та самовизначення буття. Ця відмінність відтворюється сьогодні практично всіма авторами робіт про кількість, у сучасній термінології – як дискретна (обчислювана) кількість, чи число, і безперервна (вимірна) кількість чи величина [36].

У математиці розробляються питання кількості в процесі вирішення власне математичних проблем, основ математики та математичних теорій; низку властивостей кількості було досліджено за допомогою теорії ймовірностей, теорії множин. У кібернетиці одним із ключових понять є кількість інформації. Будь-який фізичний об'єкт у структурі знання можна уявити як стан цього об'єкта з якісними й кількісними характеристиками.

Якщо говорити про пізнання кількісного аспекту буття в цілому, то можна виділити щонайменше три рівні: емпіричний, експериментальний і теоретичний. Теоретичне та експериментальне пізнання кількості є завданням точних наук, зокрема, спеціальних галузей математики, а також філософії, логіки, психології.

Емпіричні знання про кількість суб'єкт набуває в процесі практичної (предметної та комунікативної) діяльності. Процес емпіричного пізнання у сфері формування кількісних понять ґрунтовно досліджував Жан Піаже й описав у книзі «Генезис числа у дитини» [68]. Як одну з обов'язкових умов об'єктивності пізнання він розглядає експериментальну доказовість висновків та приведення теорій до логіко-математичних структур. Основою для такого осмислення є фундаментальне уявлення про мову як спосіб класифікації та

упорядкування реальних об'єктів за допомогою лексико-граматичних засобів.

Аналіз дитячих висловлювань дозволив Ж. Піаже зробити висновок, що на певних стадіях інтелектуального розвитку дитини поняття числа в неї відсутнє, а «величина зводиться до асиметричних відношень між властивостями, тобто до порівнянь, що позначаються термінами «більше» або «менше», які належать до таких міркувань, як «це більш високо», «менш широко» і т. д. Але ці відношення залишаються перцептивними [68, с. 246]. Ураховуючи той факт, що мовна форма наведених суджень не є специфічною для дитячої мови, можна стверджувати, що в основі аналогічних висловлювань дорослих комунікантів – прості когнітивні операції, що базуються на результатах зорового, слухового, тактильного та іншого сприйняття: «хоча мисленню дорослої людини доступне утворення понять та оперування ними, проте далеко не все воно заповнене цими операціями» [68, с. 168]. На думку Піаже, слова «багато», «мало», «однаково», «більше» «менше» виражають не лише кількісну, а й якісну оцінку. Вони є термінами орієнтовної, неаналітичної, емпірично пізаної кількості. Експериментальним шляхом Піаже доводить, що для всіх орієнтовно-оцінних когнітивних комплексів першорядне значення має опертя на глобальне перцептивне порівняння, основане на синкретному зоровому сприйнятті просторових відношень, тимчасових відмінностях, відношенні змісту [68, с. 270].

Доки операції з кількістю здійснюються математичними формулами та виражаються цифрами й символами, вони точні й однозначні. Як тільки маніпулювати кількостями починає мова, як тільки об'єктом кількісних оцінок стає світ предметів та подій, ідей та концептів, властивостей та якостей, почуттів та думок людини, вражень та прогнозів, система точних вимірів розхитується. Очевидно, що наукові методи є лише фрагментом всього різноманіття способів і форм пізнання кількісних відношень буття, що використовуються в людській практиці та зафіксовані в формі знань індивідів, а «кількісна картина світу» окремого індивіда базується не на точних наукових даних, а на побутовому уявленні про кількість, яку можна звести до

визначення: кількість – це будь-яка обчислювана або вимірювана властивість.

Категоріальна сутність кількості розглядається лінгвістами із застосуванням філософських понять: а) зовнішнє, формальне взаємовідношення предметів та їх частин, а також властивостей, зв'язків (величина, число, ступінь вияву); б) сукупність властивостей, що вказують на величину і розмір речі, об'єктивна визначеність предмета; визначає предмет з боку його вимірності; в) адитивність предикатів (властивостей), які визначають величину (обсяг, розмір, модальність), вираження кількості, множини, розміру предмета або явища.

Інтерес до категорій посилюється в другій половині ХХ століття в межах функціонального підходу до мови (О. Бондарко, І.Вихованець, О. Золотова та ін.), а на сьогодні – з позицій когнітивного напрямку в лінгвістиці (Д. Арутюнова, А. Вежбицька, І. Карасик, Л. Ковбасюк, О. Селіванова та ін.), оскільки особливістю розумової та предметно-пізнавальної діяльності людини є здатність до категоризації, тобто до процесу утворення категорій, які відображають своєрідний поділ усієї доступної для людини інформації та її класифікації.

Одним із найскладніших питань є типологія кількості, що виражена мовними засобами. У лінгвістиці було зроблено низку спроб таксономізації кількості, але вони базуються на різних критеріях, тому виникають об'єктивні складнощі щодо меж цієї категорії. Емпіричні когнітивні стратегії є основою найрізноманітніших мовних структур. Це можуть бути точні квантифікувальні та кількісно-оцінні висловлювання з числівниками, ад'єктивно-адвербіальними, дієслівними, субстантивними та займенниковими квантифікаторами. Квантифікований об'єкт може бути виражений словами всіх самостійних частин мови, а також прийменниками напрямку та місця в поєднанні з параметричними прислівниками: *далеко від, високо над, неглибоко під, близько і* т.д.

Серед різноманіття ознак і відношень, що покладені в основі лінгвістичних описів кількості, найбільш поширеними є: одиничність і

множинність, розчленованість і нерозчленованість, кардинальність і ординальність, сумарність і дистрибутивність, визначеність і невизначеність, точність і приблизність, впорядкованість і невпорядкованість, відношення «більше» – «менше».

У багатьох дослідженнях щодо найменування кількості природним чином узагальнено результати роботи людських органів чуття. Найчастіше на кількісне оцінювання впливають різні просторові відношення, що візуально сприймаються: довжина ряду об'єктів, щільність їх розміщення в просторі, тимчасові відношення тривалості й кратності для повторних дій. Часто оцінювання «багато»/«мало» виникає під впливом предмета, що наочно сприймається. Водночас поняття одиничності та множинності може трактуватися як вираження одиничності або множинності як щодо об'єктів, так і щодо дій і подій [33, с.39].

Розглянемо основні засоби, які є в мові для вираження кількості. Варто зауважити, що кількісний аспект картини світу експлікується в мові одиницями різних рівнів – від фонетичного до синтаксичного. Кожен мовний рівень породжує певну категоріальну систему і кожна з них по-своєму співвідноситься з категорією кількості.

На *фонетичному рівні* найважливішим засобом вираження маркованих квантифікованих оцінок є просодія, водночас процес квантифікації передбачає шкалювання, тобто розміщення об'єкта на лінійній кількісній осі. За будь-якого типу квантифікації здійснюється відображення на лінійну шкалу, марковані позиції на якій позначаються символічним подовженням або скороченням голосних у відповідних вербальних формах (*До-овгий такий шлях! До-овго їхали*).

У мові існують різноманітні моделі просодичних зрушень, які впливають на семантику слова. Розрізняють дві позиції в реченні наголосу: головний фразовий наголос, низхідний, рематичний і другорядний, висхідний, тематичний. Зсув рематичного акценту в поверхневій структурі може змінювати статус компонента в тлумаченні кванторного слова [33, с.40].

На *морфологічному рівні* кількість виражається за допомогою окремих морфем (*багато-*, *мало-*, *мульти-*), граматичної категорії числа, ступеня порівняння, особи, часу та виду, а також системою частин мови [26, с. 18]. Окрім того, існує ціла низка формантів, словотвірних прийомів і типів, за допомогою яких виражаються кількісні відношення, насамперед зменшення та збільшення.

На *лексико-семантичному рівні* є дуже різноманітна лексика з кількісною та кількісно-якісною семантикою. Категорія кількості пронизує всю семантичну сферу мови. Як один зі складників мовної картини світу, кількість визнається найважливішою семантичною та лексичною універсальною категорією, серед якої можна виокремити такі, що мають кількісний характер: 1) квантори – *один, два, кілька, мало, багато, весь / усі*, 2) атрибути – *великий, маленький*, 3) таксономія, партономія – *вид / сорт, частина*, 4) інтенсифікатор, підсилювач – *дуже, більше*, 5) простір – *далеко, поблизу*, 6) час – *довго, не довго, наразі*.

Кількісне значення притаманне всім частинам мови. Центральною кількісною категорією на цьому рівні є числівники, які виконують квантитативну функцію. У лексиці української мови можна виокремити кілька груп, складники яких обов'язково містять кванторні слова. До цих груп відноситься лексика називання фізичних характеристик предметів реального світу, *назви основних параметрів* (зріст, довжина, ширина, висота, товщина, вага, розмір, об'єм, кількість, вологість, температура, вік тощо), *штучні сегментатори* (хвилина, година, рік, місяць, метр, гектар, літр, грам, кілограм, крок, палець, лікоть, кулак, голова, жменя, цистерна, мішок, пляшка, склянка, чашка і т.п.); *дієслівна лексика* вимірювання та розрахунку (збільшити, зменшити, виміряти, обчислити, визначити, підсумовувати, додати, відняти, помножити, розділити, поділити, розширити, поглибити, звузити тощо); *вільні словосполучення та фразеологічні поєднання слів з кількісним значенням* (рота військових, крапля терпіння, найвища міра покарання, пуд солі з'їсти) [49, с. 127].

Вираження категорії кількості дієслівними формами має свою специфіку. Завдяки тому, що дієслово має предикативність, воно може передавати не тільки одиничність / множинність дії, але також характеризувати з кількісної точки зору суб'єкт, об'єкт дії, відображати протяжність дії на часовій шкалі та оцінку міри / ступеня дії. Тобто дієслово може виражати: 1) одиничність або множинність дій; 2) одиничність або множинність суб'єктів дії; 3) одиничність або множинність об'єктів дії; 4) тривалість дії [21, с.24].

Дієслівні форми, що виражають категорію кількості, охоплюють усі аспекти буття: тимчасову, просторову та пов'язану з людським буттям, з нашою суб'єктивною оцінкою.

Квантитативність може бути виражена лексичними засобами дієслова; морфологічними засобами, за рахунок морфологічних категорій числа та виду; синтаксичними засобами шляхом поєднання слів із кількісним значенням (а також кількісних словосполучень) з дієсловами.

Тимчасовий аспект дійсності характеризується протиставленням: одноразових / багаторазових дій, одноразових/тривалих дій. Він може бути кількісно охарактеризований за допомогою морфологічного способу; через категорію виду, лексичного методу, через значення дієслова. Одноразові та багаторазові дієслова позначають безпосередньо сприймані органами почуттів людини конкретні фізичні дії або рухи [21, с.25].

Особливу роль у вираженні квантифікації відіграють *кванторні займенники* (кожен, всі, будь-який, кожен, деякий, дехто, дещо тощо), *кванторні прикметники* (великий, маленький, високий, низький, глибокий, дрібний, товстий, тонкий, довгий, короткий, близький, далекий, молодий, старий, легкий, важкий, сильний, слабкий, швидкий, повільний, сухий, вологий, гучний, тихий і т. п.), *кванторні прислівники* (завжди, іноді, часто, рідко, як правило, одного разу, неодноразово).

До лексичних засобів вираження квантифікації поряд із самостійними частинами мови відносяться різні слова з кількісними значеннями: детермінативи (слова типу *цей, той*); прийменники, що виражають значення

логічних відношень та операцій: додавання, віднімання, множення, поділу, розподілу, кількісної межі, кількісного порівняння; частки зі значеннями обмеження, точності, наближеної рівності тощо. До розряду кількісних слів можна віднести і багато інтенсифікаторів, які поряд із кількісною оцінкою слугують для емоційного позначення кількості (*жахливо, страшно, шалено*) [21, с. 25].

На *синтаксичному рівні* кількісна семантика може виражатися через смислові потенції порядку слів, різні типи зв'язку (у словосполученнях – узгодження за кількістю, у реченні – координація за кількістю між підметом і присудком, а також дейксис і кореференція за кількісним параметром). Одним із синтаксичних прийомів вираження кількості є повтор, подвоєння слова (день за днем, знову і знову, білий-білий, тепліше і тепліше, давним-давно; чекала-чекала; знаю-знаю), а також перерахування. З метою посилення та уточнення кількісних значень використовуються так звані синтаксичні квантори (квантор-підмет, квантор-додаток, квантор-обставина), за допомогою яких відбувається ускладнення семантики речення [35, с. 131].

Одним із засобів вираження кількісної характеристики дій є категорія аспектуальності. Кількісна аспектуальність охоплює «кратність», «тривалість» та «інтенсивність». Багаторазовість повторення дії, вираженої дієсловом, «сигналізує» про семантичну складність утвореної цим дієсловом конструкції.

Квантифікація дій може здійснюватися синтаксичними засобами шляхом поєднання дієслів зі словами з кількісним значенням. До таких слів відносяться спеціальні прислівники *двічі, тричі, вперше, повторно, неодноразово, багато, мало, чимало, стільки, скільки*. Значення певної кількості виражається поєднанням числа + n разів (*кілька разів, багато разів, два рази*). Конкретизація кількості може мати суто оцінний характер, коли кількість дій оцінюється як велика чи мала. В аналогічному контексті можна розглядати темпоральну квантифікацію, що здійснюється за допомогою «дезактуалізаторів» – прислівників типу *завжди* (в усі моменти часу), *іноді* (у деякі моменти часу), *часто* (у багато моментів часу) [35, с. 138].

Свідченням функціонування механізмів квантифікації на синтаксичному рівні є наявність у формально простих реченнях других (третьох тощо) предикативних ліній, завдяки чому в семантичному аспекті вони постають як семантично складні. У таких реченнях діють закони мовної економії: у них уміщено величезний обсяг інформації, що потенційно членується на окремі фрагменти, події, які ми можемо порахувати, виміряти, оцінити.

Ситуації з безліччю учасників, кожен із яких або виконує самостійні дії, або об'єднаний спільною дією з іншими учасниками, номінуються складносурядним або складнопірядним реченнями. Усі складні речення можна розглядати як конструкції з двома і більше предикативними лініями, а здатність поліпредикативної конструкції позначати кілька подій виражається в встановленні тимчасових відношень між цими подіями.

Крім складних речень, у яких простежується кількісний складник, до поліпредикативних речень можна віднести: 1) речення з вторинно-предикативними зворотами, які в межах семантичного підходу кваліфікуються як синоніми складнопірядних речень; 2) речення з однорідними членами, які в деяких випадках допускають злиття номінації кількох елементарних ситуацій в одному синтаксичному ряду, який обслуговує загальний механізм актуалізації; 3) речення з обставинними прийменниковими словосполученнями та речення з прислівниками оцінки [26, с.28].

Кількісні значення можуть виникати також і на основі причиново-наслідкових відношень. Деякі дослідники дотримуються думки, що один і той же реальний стан справ, або одна й та сама денотативна ситуація може бути представлена на мовному рівні двома різними способами: як єдина і цілісна (що формально відповідає структурі простого речення) або як ланцюжок послідовних і каузально пов'язаних ситуацій. (Порівняймо: *Він розколов дерево. Він ударив (сокирою) по дереву. Дерево розчахнулося*). Отже, будь-яке просте речення, принаймні з дієсловом дії, можна подати як семантично складне.

На основі причинно-наслідкових відношень виникають і кількісні значення в складнопірядних реченнях, де каузація може бути як прихованою,

так і експлікованою: *Ми сиділи так далеко, що нічого не було видно. Ми сиділи так, що нічого не було видно.*

Кількісні відношення можуть простежуватися як під час опису множинності подій чи дій, а також і у сфері модальних оцінок. Модальна квантифікація здійснюється за допомогою модально-оцінних слів, які сигналізують про різний ступінь ймовірності описуваної події (*порівняно, можливо, напевно, мабуть, очевидно, неодмінно*) [26, с.28].

Отже, багатоаспектність кількісних характеристик, які виявляє дослідник у межах інтегрального опису мовної системи, свідчить про те, що мова кількості дуже різноманітна та суперечлива. Відповідно різноманітна й багатоаспектна кількісна картина світу, повноцінний опис якої можливий лише з урахуванням взаємозв'язку між різними кількісними значеннями та засобами їх вираження.

1.2. Семантико-функціональні особливості числівника

У лінгвістичній літературі представлено різні думки про частиномовний статус та обсяг числівника як частини мови. Питання про числівники отримало висвітлення як у загальних граматичних курсах, так і в окремих наукових пошуках лінгвістів.

З історії розвитку граматики відомо, що деякі мовознавці загалом не виділяли числівники як окрему частину мови. Наприклад, І. Буслаєв розглядав числівники як особливу (службову) частину мови й характеризував їх за семантичним критерієм. Академік О. Шахматов також відносив числівник до службових частин мови, тобто до розряду слів, які не містять внутрішнього змісту, а слугують лише зовнішнім показником відношень, зокрема – числових. Л. Щерба заперечував частиномовний статус числівників. Він передусім розглядав не числівники, а кількісні слова, до яких відносив лише кількісні числівники, визначаючи найважливішою ознакою їх поєднання з іменниками.

Професор О. Пешковський пропонував замінити числівники терміном

«лічильні слова», виділивши серед них лічильні іменники, лічильні прикметники, лічильні прислівники. Деякі сучасні дослідники також вважають, що такі лічильні слова цілком можна розподілити по чотирьох основних частинах мови (іменник, прикметник, дієслово, прислівник), виділяючи в них особливі підкласи.

Числівник як особлива частина мови був детально проаналізований Ф. Буслаєвим. Представник логічного напрямку виділив числівники як групу слів, що характеризуються специфічним значенням кількості. В «Історичній граматиці» Ф. Буслаєв розглядає утворення складних, порядкових, збірних числівників. За формою учений уважав їх або іменниками, або прикметниками, або відмінними від тих та інших «своєю власною формою».

Проте в лінгвістичній традиції є й інша точка зору: вважати числівник самостійною і повнозначною частиною мови. Така думка знайшла відображення в наукових розвідках вітчизняних та зарубіжних лінгвістів В. Богородицького, В. Виноградова, С. Бевзенка, І. Вихованця, В. Горпинича, А. Грищенка, М. Плющ та ін. Вони наголошують, що найбільш істотною ознакою числівника є кількісно обмежений лексичний склад, функціонування слів з кількісно-числовою семантикою, між якими є відмінності щодо характеру лексичних значень, а також вияву морфологічних категорій [78, с. 379].

У сучасній українській мові більшість мовознавців виділяє числівники насамперед за семантичною ознакою. На думку граматистів, для числівника дуже важливим є те, що слова, які належать до цієї частини, всією сукупністю виражають наявну в мовному суспільстві чітко організовану лічильну систему. У жодній іншій частині мови немає такої особливості.

А. Грищенко наголошує на розрізненні понять «число» і «кількість», указуючи на те, що «числом позначається певна окреслена множина однопланових дискретних предметів, понять, процесів або поділ цілого на частини, а кількість охоплює число в згадуваному розумінні та неозначені, не визначені щодо точних вимірів множини предметів» [78, с. 379]

Варто відзначити, що серед лінгвістів, які визнають числівник самостійною та повнозначною частиною мови, немає єдності у визначенні обсягу цієї частини мови. У лінгвістичній літературі відображено широке та вузьке розуміння числівника як частини мови. У широкому розумінні числівниками вважаються слова, що позначають кількість та порядок предметів при лічбі: *два, двоє, другий*.

У вузькому розумінні до числівників відносять лише кількісні числівники, порядкові розглядають у складі прикметників. Вузького розуміння числівників дотримуються В. Виноградов, І. Вихованець, К. Городенська та ін. дослідники. Така ж думка відображена в граматиках 70–80-х років, де числівники визначаються як частина мови, що позначає кількість предметів і виражає це значення в граматичних категоріях відмінка і частково роду.

Вузьке розуміння вважають більш граматичним, оскільки кількісні числівники мають ознаки, якими вони відрізняються від інших частин мови (наприклад, відсутність категорії числа і переважно роду). Порядкові числівники мають такі ж словозмінні категорії роду, числа і відмінка, як і прикметники, поєднуються з іменниками синтаксичним зв'язком узгодження, що і стало підставою їх розгляду як прикметників.

Однак у шкільній граматиці виділяються два розряди числівників: кількісні та порядкові, і, отже, числівник як частина мови трактується ширше, ніж в академічній граматиці. У підручнику «Українська мова (6 клас) дається таке визначення цієї частини мови: «Числівник – це частина мови, яка позначає кількість предметів, число, а також порядок предметів при лічбі. Числівники відповідають на запитання скільки? котрий? [17]. Числівники поділяються на кількісні та порядкові. Числівники змінюються за відмінками. Як бачимо, клас числівників представлено як кількісними, так і порядковими.

Широке розуміння числівника як частини мови знайшло відображення не тільки в шкільній граматиці, а й у цілій низці підручників та навчальних посібників для вищої школи.

Автори підручників (М. Плющ, С. Бевзенко, Н. Грипас) наводять

переконливі аргументи щодо широкого розуміння числівника як частини мови, серед яких можна навести такі:

1) порядкові числівники виражають значення в граматичних категоріях роду, числа і відмінка;

2) порядкові числівники семантично і формально співвіднесені з кількісними, вони утворюються від кількісних;

3) складені порядкові та кількісні числівники відрізняються лише останнім компонентом: *двадцять п'ять – двадцять п'ятий*;

4) зв'язок кількісних і порядкових числівників виявляється в тому, що дедалі більше розширюється вживання кількісних числівників замість порядкових на позначення номера: *будинок п'ять, квартира три*.

Широкий підхід до трактування числівника лінгвісти вважають більш послідовним, оскільки числівники в широкому розумінні становлять як семантичну, так і структурну єдність.

Намагаючись встановити схожість і відмінність порядкових слів і прикметників, лінгвісти наголошують на тому, що порядкові слова мають високий рівень синкретизму і можуть бути виділені в особливу частину мови або ж за традицією віднесені до числівників. Наприклад, такі вчені, як А. Грищенко, І. Вихованець, К. Городенська серед значенневих розрядів не виокремлюють порядкові числівники, а розглядають їх у межах іменників, прикметників, займенників.

У нашому дослідженні будемо дотримуватися широкої точки зору в її традиційному розумінні, коли клас числівників презентовано словами, які слугують для найменування чисел і в поєднанні з іменниками позначають кількість однорідних предметів або їх порядок при лічбі.

У наукових та навчальних виданнях подано різні визначення числівника як частини мови. Наведемо деякі з них. У теоретичному курсі морфології української мови за ред. Івана Вихованця числівник трактується як частина мови, яка позначає означену чи неозначену кількість предметів та абстрактне число і виражає своє категоріальне частиномовне значення в морфологічній

категорії відмінка за обмеженого функціонування категорії роду і числа [13, с. 152]. Як бачимо з наведеного визначення, автори підручника І. Вихованець та К. Городенська розглядають числівники у вузькому значенні, звертаючи увагу лише на кількісні числівники.

У підручнику з сучасної української літературної мови за ред. А. Грищенка подано таку дефініцію поняття «числівник»: частина мови, яка позначає кількість предметів (точно фіксовану або неозначену) і виражає категоріальне лексичне значення у морфологічній категорії відмінка при обмеженому функціонуванні категорій роду і числа [78, с. 378]. На нашу думку, таке визначення числівника як частини мови не є коректним, оскільки характеризується за двома ознаками – категоріальним значенням і категорією відмінка.

Отже, категоріальне значення числівника, незалежно від приналежності до того чи іншого розряду, – це позначення кількості в його найширшому розумінні. З огляду на це значний інтерес, на нашу думку, становить формулювання М. Плющ, яке найточніше відображає суть числівників як частини мови, що «означає абстрактно-математичне число або певну кількість однорідних предметів чи порядок предметів при лічбі [79, с.243]. Дослідниця розглядає числівник у широкому значенні, відносить до лексико-граматичного класу як кількісні, так і порядкові числівники.

Числівники як клас слів виражають наявну в мовному суспільстві лічильну систему – ряд натуральних чисел, де кожен елемент має своє визначене місце. Кожен числівник має кількісне значення елемента лічильної системи (і кількісної, і порядкової), водночас їх послідовність передбачає відмінність кожного числівника від попереднього та наступного на одну одиницю: *один – два – три ...*

Необхідно зазначити, що номінативна функція числівника (назва числа) має свою специфіку: ця номінація завжди індивідуальна, тобто існує тільки одне число *три*, тільки один порядковий номер *десятий* і т.д. – у цьому виявляється схожість із власними іменниками, які називають єдині предмети:

Суми, Київ.

Щодо розрядів числівників, то немає єдиною класифікації числівників. Наприклад, І. Вихованець і К. Городенська поділяють їх на два види: означено-кількісні (позначають точно окреслену кількість предметів) та неозначено-кількісні (вказують не неконкретизовану кількість). Означено-кількісні числівники, у свою чергу, поділяються на власне-кількісні, збірні та дробові [13, с. 157].

Подібні значеннєві розряди числівників представлено й у підручнику з сучасної української мови за ред. А. Грищенка [78, с. 380].

Автори підручника «Сучасна українська літературна мова» (М. Плющ, С. Бевзенко, Н. Грипас, О. Леута, В. Лобода) пропонують іншу, відмінну від попередніх, класифікацію числівників за значенням. Вони поділяють їх на два класи – кількісні та порядкові. Серед кількісних граматисти виділяють такі види: власне кількісні, неозначено кількісні, збірні, дробові [79, с. 244–250]. Мовознавці зазначають, що порядкові числівники позначають порядок предметів при лічбі, відповідають на питання *котрий?* Вони наголошують, що такі числівники, на відміну від прикметників, «позначають не сталі ознаки предметів, а вказують на кількість однорідних предметів при їх обліку за порядком слідування» [79, с. 249].

Узагальнення досліджень щодо класифікації числівників відображено в табл. 1.1

Таблиця 1.1

Розряди числівників за значенням

Кількісні числівники			
Власне кількісні Означають абстраговано-математичне число в цілих одиницях або певну кількість однорідних предметів; <i>один, п'ятнадцять</i>	Неозначено-кількісні Позначають загальну, точно не визначену кількість однорідних предметів: <i>кілька, декілька, кілька-надцять, кілька-</i>	Збірні Позначають кількість предметів у сукупності, неподільній єдності: <i>двоє, четверо, обидва, обоє, обидві</i>	Дробові Позначають дробові величини: <i>дві шостих, одна друга, півтора, півтори, півтораста</i>

<i>підручників</i>	<i>сот, багато, мало</i>	
Порядкові числівники Позначають порядок предметів при лічбі і відповідають на питання <i>котрий? котра? котре?</i>		
Утворюються від кількісних числівників	Узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку	Виконують у реченні функцію означення

Особливістю системи числівників є те, що з мінімуму елементів у результаті їх різних комбінацій виникає безліч номінантів. Крім того, специфіка організації лічильної системи, що утворюється числівниками, полягає в циклічності розташування її компонентів: так перший цикл – це назви одиниць від 1 до 9; другий цикл – назви чисел на позначення десятків (24, 48 тощо), третій цикл – назви чисел на позначення сотень (129, 265 тощо), четвертий – на позначення тисяч (1354, 4672 тощо), п'ятий – на позначення мільйонів (1378315) тощо.

З морфологічної точки зору числівник характеризується тільки однією категорією, властивою всім числівникам, – це категорія відмінка. За відмінками змінюються всі числівники. Проте типи відмін і сукупність відмінкових закінчень різних числівників дуже різноманітні. Це пояснюється тим, що у відмінюванні числівників відобразилися їхні колишні генетичні зв'язки з іменниками та прикметниками, і різноманіття відмінкових закінчень пояснюється тим, що числівник складався під впливом зміни слів інших розрядів. Наприклад, закінчення числівників *три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, сорок* відображають різні типи відмінювання іменників давньоукраїнської мови.

Відмінюються як іменники такі числівники: від *5 до 20 і 30* – за третім типом відмінювання іменників; *тисяча* – як іменники першої відміни; *мільйон, мільярд, трильйон...* – як іменники другої відміни.

За типом прикметників відмінюються: порядкові числівники; збірні числівники (як прикметники у формі множини); у непрямих відмінках числівник *один*; у називному та знахідному відмінку (у поєднанні з іменниками

на позначення неістот) він має флексії коротких прикметників: *один, одна, одне, одні*.

Особливі флексії мають числівники *два, три чотири*. При відмінюванні складних числівників змінюються лише друга частина: *п'ятдесят – п'ятдесяти*.

При відмінюванні складених кількісних числівників змінюються всі частини, складених порядкових – лише останнє слово: *двадцять сім, двадцять сьомого, двадцять сьомому і т.д.*

У лінгвістичних дослідженнях наголошується, що в сучасній українській мові має місце розвиток бінарного протиставлення «прямі – непрямі відмінки» у системі відмінювання числівників:

– у числівників *сорок, дев'яносто, сто, півтора, півтори* сформувалися всього дві відмінкові форми: називний і знахідний та непрямі відмінки: *сорока, дев'яноста, ста, півтора* (загальна форма для чоловічого, середнього та жіночого роду);

– у складених числівників, що складу яких входять слова *тисяча, мільйон, мільярд* тощо в початковій позиції, у прямих відмінках немає паралельної зміни, у непрямих відмінках вона є.

Категорія роду, яку мають деякі числівники (*один, одна, одне; два – дві, півтора – півтори*), а також складні, до складу яких входить *один і два*, виявляє тенденцію до втрати показників роду, а отже, і самої категорії. Це засвідчує відсутність родових відмінностей у числівника *один* у всіх відмінках, крім називного і знахідного, наявність тільки двох форм (чоловічого і жіночого роду) у числівників *два – дві, півтора – півтора*, причому в називному відмінку і в знахідному при іменнику на позначення неістоти. В інших відмінках форми роду не різняться. Для позначення числа загалом використовуються лише числівники *два, півтора*; для позначення кількості предметів зберігається давнє узгодження в роді: *два дні, дві доби* (*два* – колишній прикметник); *півтора дні – півтори доби*.

Категорію роду класифікаційного типу мають слова *тисяча, мільйон,*

мільярд. Порядкові числівники в однині мають категорію роду і змінюються за трьома родами: *п'ятий, п'ята, п'яте*. У множині порядкові числівники роду не мають: *п'яті*.

Дробові числівники мають застиглу форму роду (ж. р.), але за родами не змінюються.

Становлення числівника як частини мови пов'язане із втратою ними граматичної категорії числа, семантика якої стала частковим значенням числівника як особливого лексико-граматичного класу слів. Тільки числівники *один, тисяча, мільйон, мільярд* зберігають категорію числа, проте форми множини в них мають свою специфіку. Числівник *один* у поєднанні з лексемами Pluraliatantum позначають фактично один предмет: *одні окуляри, одні штани*, а в поєднанні з іншими іменниками взагалі не виражають кількості і переходять у розряд часток: *В аудиторії залишилися одні студенти*.

Слова *тисяча, мільйон, мільярд* у формі множини вживаються в словосполученнях у поєднанні з числівниками понад п'ять: *п'ять тисяч, мільйонів, мільярдів*.

При позначенні кількості предметів форма множини цих числівників означає невизначену кількість: *тисячі людей, мільйони років*.

Обидві форми числа мають порядкові числівники, але форми множини вживаються обмежено: у поєднанні з іменниками pluralia tantum (*п'ята доба*), у складі дробових числівників (*дві п'яті*), коли рахунок ведеться групами (*перші три місяці*), для позначення десятиліть (*дев'яності роки*).

Із синтаксичного погляду числівники характеризуються тим, що поєднуються тільки з іменниками і не можуть визначатися прикметниками. Однак і в синтаксичних ознаках числівників також немає єдності. Наприклад, у називному і знахідному відмінках кількісні числівники (крім числівника *один*) керують іменником, виступають головним членом словосполучення, водночас це словосполучення є зв'язним та виконує функцію одного члена речення. В інших відмінках іменник узгоджується з числівником, виступає головним членом вільного словосполучення [38].

Порядкові числівники у всіх відмінках узгоджуються з іменниками, виконуючи роль залежного компонента, тобто характеризуються як прикметники. У реченні кількісні числівники можуть виконувати будь-яку синтаксичну функцію. Для порядкових числівників та кількісного числівника *один* характерні функції означення або присудка.

На основі аналізу літератури з теми дослідження можна визначити лексичні, граматичні та синтаксичні особливості числівників, що представлено на рис.1.2.

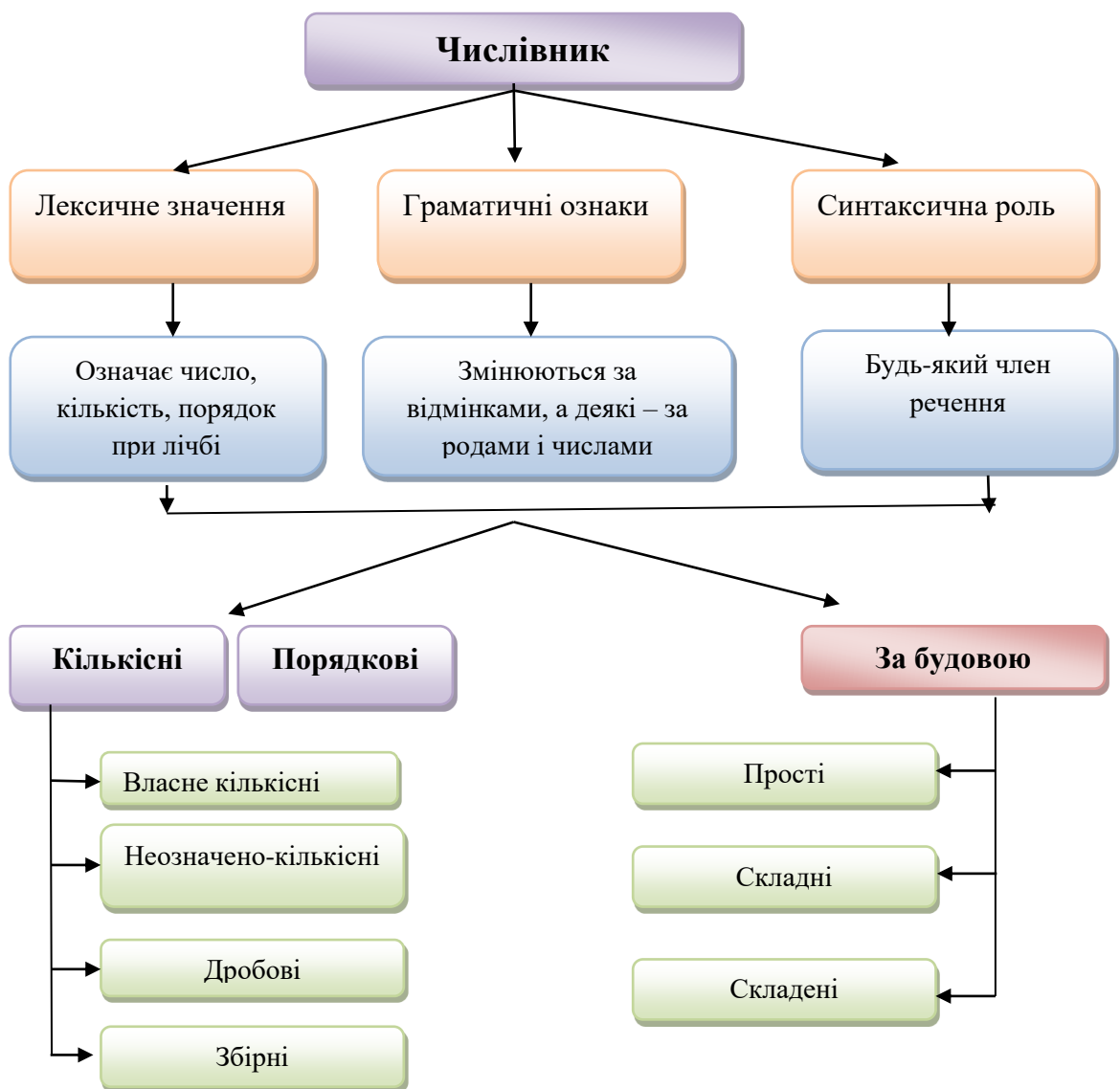

Рис.1.2. Числівник як частина мови

Отже, числівники характеризуються різноманітністю морфологічних категорій та синтаксичних функцій. Однак об'єднує всі числівники в загальний об'єкт лічильна система української мови, яку вони виражають у різних аспектах, та загальна категорія відмінка.

Аналіз особливостей числівника засвідчує, наскільки складна ця частина мови, і тому потрібно організовувати спеціальну роботу з формування у школярів умінь використовувати такі слова в усному та писемному мовленні.

1.3. Вікові та індивідуальні особливості дітей середнього шкільного віку

Успішність навчання залежить від знання вчителями закономірностей вікового розвитку дітей середнього шкільного віку та вміння виявляти індивідуальні особливості кожної дитини.

Предметом нашої уваги є вік 10–12 років. Цей вік межує між дитинством та юністю. Такий довгий перехідний інтервал виділено у зв'язку з тим, що необхідно уникнути збігу двох криз, одна з яких пов'язана зі специфікою перехідного періоду (вікова криза), а інший – зі змінами в організації навчання (умовно-педагогічна криза).

Саме на межі переходу від молодшого шкільного до підліткового віку вирішуються специфічні завдання особистісного розвитку та дорослішання людини, йде інтенсивне засвоєння культурних цінностей, що визначатимуть у подальшому її головні життєві переваги.

Умовно можна виділити три стадії цього періоду. Перша – «локально-примхлива» – характеризується прагненням підлітка до самостійності, потреби у визнанні з боку дорослих його можливостей. Ось чому цей етап позначений як локальний. «Примхливий» він тому, що протягом його перебігу переважають ситуативно-обумовлені емоції [71, с. 68].

Наступна стадія – «правозначуща»: у цей час виникає потреба в суспільному визнанні, відбувається засвоєння не лише своїх обов'язків, а й прав

у сім'ї, суспільстві, формується прагнення до дорослості. Проте підліток перебуває в дуже важкому становищі. З одного боку, його бажання бути причетним до соціуму, прагнення до самоствердження, самовдосконалення стимулюються внутрішніми природними процесами. З іншого боку, він стикається, по-перше, з відсутністю розуміння та поваги з боку дорослої спільноти, яка не підкреслює, не фіксує, атрибутивно не визнає самостійність, соціальну цінність підлітка; по-друге, з відсутністю умов для реального виконання суспільно значущих функцій. Це протиріччя призводить до внутрішнього конфлікту та штучної затримки особистісного розвитку, позбавляє можливості обрати активну життєву позицію.

Наслідком розбіжностей між прагненнями усвідомити свої можливості, самоствердитися як особистість та становищем дитини-школяра, залежної від волі дорослих, є спроби вийти за межі шкільної повсякденності в самостійне життя. Потреба у встановленні відносин із суспільством виявляється у прагненні підлітків до інтимно-особистісного та стихійно-групового спілкування з однолітками.

На третій, «утверджувально-дієвій» стадії розвивається готовність до функціонування в дорослому світі, бажання застосувати свої можливості, проявити себе, відчути свій соціальний попит; загострюється необхідність самовизначення, самореалізації [71, с. 69].

У класичній віковій психології у визначенні середнього шкільного віку вказується на значні зрушення в фізичному розвитку, пізнавальній, емоційній та соціальній сферах. Справді, у цей віковий період відбувається бурхливий розвитку всього організму. Простежується інтенсивне збільшення тіла в довжину, нарощування м'язової маси. Кардинально перебудовуються відразу три системи – гормональна, кровоносна та кістково-м'язова. Гормони стрімко потрапляють у кров, активізують роботу центральної нервової системи, визначаючи початок статевого дозрівання. Відзначаються морфологічні зміни, що супроводжуються комплексом психологічних ознак, серед яких розвиток творчих здібностей, самодостатність, незалежність мислення [15; 14; 6; 71].

На початковому етапі статевого дозрівання відбуваються зміни в пізнавальній сфері молодших підлітків: уповільнюється темп їхньої діяльності, на виконання певної роботи школяреві потрібно більше часу. Діти частіше відволікаються, неадекватно реагують на зауваження, іноді поведуться зухвало, бувають роздратовані, примхливі, їхній настрій часто змінюється. Це є причиною зауважень, покарань, що призводить до зниження успішності та конфліктів у колективі.

«Некерованість» дітей цього віку поєднується з особливою сприйнятливістю та поведінковою гнучкістю, відкритістю для співпраці та водночас із достатньою інтелектуальною зрілістю, що дозволяє вчителям будувати відносини з ними на основі діалогу, на засадах партнерського спілкування.

Основні зміни, що відбуваються з молодшими підлітками, стосуються (за Д. Ельконіним):

- 1) навчальної діяльності, що набуває змісту як діяльності з саморозвитку та самовдосконалення;
- 2) сфери спілкування з товаришами, яке стає «особливою формою життя підлітка» та формується як діяльність із встановлення близьких відносин у колективі;
- 3) дорослішання як новоутворення молодшого підліткового періоду – специфічної форми самосвідомості, соціальної за своєю природою, що виявляється в «почутті дорослості»;
- 4) оволодіння етичними нормами поведінки, специфіка якої пов'язана з поняттям якостей «гарного товариша» [15; 34].

Це також є показником нового етапу становлення самосвідомості підлітків.

Криза дитинства може бути пов'язана з різними причинами, серед яких зазвичай вказують і на такі глобальні зовнішні чинники, як кризові процеси сучасного суспільства, фундаментальні соціально-економічні зміни, поступальна динаміка становлення інформаційного суспільства, стрімке

поширення масмедіа і комп'ютерних технологій та ін. Усе це створює ситуації невизначеності, напруження.

Важливим новоутворенням цього віку є почуття дорослості. З його допомогою підліток порівнює та ототожнює себе з іншими, знаходить зразки для засвоєння поведінки та способів спілкування, будує свої стосунки з людьми, перебудовує свою діяльність. Почуття дорослості, не підкріплене ще реальною відповідальністю, – це особлива форма самосвідомості, що виникає в перехідний період і визначає основні відносини молодших підлітків зі світом. Почуття дорослості з'являється в потребі рівноправності, поваги та самостійності, серйозного, довірливого відношення з боку дорослих. Нехтування цими вимогами, незадоволеність цієї потреби загострює негативні риси підліткової кризи. Якщо освітня установа не пропонує учнями засобів реалізації їх почуття дорослості, вона все одно виявиться, але іншим чином – у впевненості підлітка в несправедливості та необ'єктивності вчителя [6, с. 63].

Суттєвим новоутворенням цього віку є раціонально структурована внутрішня позиція. Вона сприяє появі структурності сприйняття, що передбачає «осмислене орієнтування у власних переживаннях», «логіку почуттів». Відбувається узагальнення та класифікація переживань, виникають нові цілі. Внутрішня позиція визначається стійкою структурою мотивів, що забезпечує чуттєву внутрішню єдність та організованість поведінки: цілісність сприйняття навколишнього світу та самого себе, свідомість переживань, що зумовлює і нове ставлення до себе.

Зазначене вище взаємопов'язане з усвідомленням та обґрунтованістю самооцінки, що також є новоутворенням молодшого підліткового віку. Самооцінка – це вагомий компонент самосвідомості, що має різні показники і складну самостійну структуру особистості молодшого підлітка. Одним із критеріїв обґрунтованості самооцінки є адекватність оцінювання підлітка однолітками та дорослими. Чим вища обґрунтованість самооцінки, тим краще сформовано індивідуальну свідомість, здатність до міжособистісного спілкування, розуміння власних переживань, їх причин та результатів своєї

поведінки.

Прагнення експериментувати, використовуючи свої можливості – чи не найяскравіша характеристика молодших підлітків. Якщо школа не надає учням культурних форм такого експериментування, то воно реалізується лише в самій поверховій та примітивній формі – в експериментах зі своєю зовнішністю.

Схильність до фантазування, некритичного планування свого майбутнього – також відмінна риса цього віку. Результат дії стає другорядним, на першому місці – власний авторський задум. Якщо вчитель контролює лише якість «продуктів» навчальної роботи школярів і не знаходить місця для оцінювання дитячої творчості, ініціативи та самостійності, то процес навчання втрачає для учня свою актуальність та привабливість [14, с. 128].

Ще одне новоутворення молодшого підліткового віку – злагоджена Я-концепція. Я-концепція є фундаментальною категорією, формується з іншими новоутвореннями й осмислюється за допомогою поняття «потреба». Однією з найважливіших потреб молодшого підлітка є потреба в позитивному оцінюванні себе у взаємодії з однолітками та дорослими, у вияві своєї внутрішньої позиції. Через специфіку віку підліток будує собі емоційно виражений ідеал, тому важливо допомагати дитині наповнювати її моральним змістом, оскільки «ідеальне Я» має важливе значення для розвитку Я-концепції [29].

Істотною потребою молодшого підлітка є потреба в самопізнанні. Вона обумовлена пошуком можливостей свого «Я» в межах провідної діяльності.

Важливою потребою молодшого підлітка є потреба емоційного самовираження і взаємодії. Оскільки емоційна сфера є невід'ємною від раціональної, когнітивної у структурі самосвідомості, для розвитку понятійного й абстрактного мислення молодшому підліткові необхідне емоційне наповнення своєї діяльності, спілкування і поведінки.

Не менш значуща потреба в спілкуванні з однолітком своєї статі. Ця потреба пов'язана з процесом активної ідентифікації підлітка внаслідок його вікових змін.

Сприймання учнем 6-го класу світу є більш планомірним, організованим і цілеспрямованим, на відміну від сприйняття молодшого школяра. У середньому шкільному віці є характерна особливість уваги – специфічна вибірковість, коли підліток прагне обирати цікаві йому заняття чи уроки, на яких може довго зосереджуватися. Але властива шестикласникам швидка збудливість та інтерес до яскравого, незвичайного часто бувають причиною мимовільного перемикання уваги. У цих випадках дуже виправдано так організувати навчальний процес, щоб у підлітка не залишалось ні часу, ні бажання відволікатися на інші справи. У школярів традиційно виражено вибіркоче ставлення до навчання. Одна з характерних рис сучасного учня – це потреба в знаннях, значущих для життєвого успіху [14, с. 130].

Сприймання в цьому віці характеризується цілеспрямованістю. Удосконалюється та розвивається вміння розподіляти увагу. Це позначається на вмінні одночасно слухати вчителя і конспектувати бесіди-лекції, спостерігаючи за формою і змістом своїх відповідей.

Пам'ять – у ній відбуваються нові процеси, що перебудовують її. Пам'ять активно розвивається, досягаючи швидкого рівня, коли дитина переходить до користування опосередкованою та довільною пам'яттю. У підлітків процес запам'ятовування насамперед зводиться до мислення, створення всередині матеріалу логічних відношень, і тут пригадування – це відновлення за цими відношеннями матеріалу.

Мислення – у характері розумової діяльності дитини відбуваються суттєві зміни. У цьому віці навчання є провідною діяльністю. Важливим змістом наповнюються для учня уроки-лекції, написання доповідей і рефератів, виконання практичних робіт. Формуються загальні інтелектуальні особливості, зокрема й теоретичне понятійне мислення. Усе це відбувається за допомогою вдосконалення засвоєних понять, уміння ними користуватися, міркувати абстрактно й логічно. Мислення – це активна цілеспрямована діяльність, під час якої здійснюється трансформація наявної інформації та тієї, що надходить – аналіз і синтез. Аналіз – це виділення в об'єкті його властивостей, відносин,

зв'язків, сторін, елементів та ін., це розкладання його на різні частини. Синтез – це об'єднання цих різноманітних елементів у єдине ціле. Аналіз та синтез взаємопов'язані завжди. Їхня нерозривна єдність вже в пізнавальному процесі порівняння чітко простежується. Будь-яке порівняння предметів починається із співвіднесення їх один із одним, із зіставлення, тобто починається процес синтезу. Під час акту синтезу здійснюється аналіз порівнюваних подій, предметів, явищ і так далі, тобто виділення в них подібностей та відмінностей. Іншими словами, порівняння призводить до узагальнення [14, с. 132].

Продуктивне та репродуктивне мислення. У будь-якому мисленні є пошуки нового, самостійне просування до нового узагальнення, з огляду на що будь-яке мислення завжди буде тією чи іншою мірою продуктивним і творчим. Воно, залежно від новизни продукту, поділяється на продуктивне і репродуктивне:

– *продуктивне мислення* – відрізняється високою новизною свого продукту, особливостями процесу його отримання та його впливом на розумовий розвиток. В учнів продуктивне мислення забезпечує самостійність у вирішенні нових для їхнього віку проблем, швидкий темп і глибину засвоєння знань, перенесення цих знань у нові умови;

– *репродуктивне мислення* має меншу продуктивність, але його роль не менш важлива. На його основі відбувається вирішення завдань із знайомої для підлітка структури. Воно допомагає зрозуміти новий матеріал, застосовувати на практиці нові знання, якщо не потрібно їх істотно перетворювати. У репродуктивного мислення можливості визначені наявними знаннями. Основною ознакою продуктивних актів мислення є можливість отримання нового знання в самому процесі, тобто не запозиченням ззовні, а спонтанно [71, с. 167].

Розвиток відбувається щодо поступового переходу від наочно-образного мислення (у молодших школярів) до переважання абстрактного мислення в поняттях. Зміст і логіка досліджуваних у школі предметів формує і розвиває у школярів здатність активно, самостійно мислити, розмірковувати, порівнювати,

робити узагальнення та висновки. У процесі навчання учень набуває здатності до складного аналітико-синтетичного сприйняття предметів і явищ. Формується вміння організувати та контролювати свою увагу, пам'ять, керувати ними. Характер засвоєння знань вимагає опори на здатність самостійно мислити, порівнювати, робити узагальнення та висновки. Учні середніх класів відчують велике емоційне задоволення від дослідницької діяльності. Їм подобається мислити, робити самостійні відкриття [14, с. 133].

Особливості розвитку вищих функцій психіки у дітей середнього шкільного віку – це потенційно можливий рівень в інтелектуальному розвитку. Для досягнення цього рівня потрібно, щоб підліток вивчав як гуманітарні, так і природничо-математичні дисципліни. Винятково важлива в цьому роль математики. Психологи відзначають, що розвиток та формування мислення найкраще відбувається у процесі вирішення завдань.

Учні середніх класів, на відміну молодших школярів, не задовольняються зовнішнім сприйняттям предметів і явищ, що вивчаються, а прагнуть зрозуміти їх сутність, наявні в них причиново-наслідкові зв'язки. У них розвивається абстрактне (понятійне) мислення та логічна пам'ять. Тому дуже важливо звертати увагу на організацію процесу навчання проблемного характеру, вчити підлітків самим знаходити й формулювати проблеми, виробляти в них аналітичні вміння, здатність до теоретичних узагальнень.

Знання, які учень має засвоїти, суттєво відрізняються від тих, які він отримував у початковій школі. Там знання в основному відповідали повсякденному досвіду дитини, у середніх класах зв'язок шкільних знань із навколишньою дійсністю, як правило, опосередкований. Щоб навчитися бачити цей зв'язок, потрібні спеціальні зусилля, школяреві необхідно засвоїти систему понять і закономірності, навчитися оперувати абстрактними поняттями. Якщо це відбувається, то шкільні знання засвоюються формально. Формалізм у засвоєнні знань – суттєва причина труднощів у навчанні в середніх класах школи.

Відомий вітчизняний психолог Л. Божович виділяє два види такого

формалізму. При першому формалізмі школярі не намагаються поринути в суть того, що вони вивчають, а механічно, без осмислення «зазубрюють» написане в підручнику чи сказане вчителем. Такий вид формалізму простежується в дітей, які прагнуть добре вчитися, старанних, але в яких несформовані необхідні розумові операції та відсутні пізнавальні інтереси. Другий, найпоширеніший вид формалізму, виявляється в школярів, які відносно легко оперують абстрактними поняттями, мають необхідні способи теоретичного мислення, але відчують труднощі під час переходу від абстрактного до конкретного. Формалізм у засвоєнні шкільних знань негативно впливає на розвиток пізнавальної сфери учнів, негативно позначається на формуванні особистості. Окрім того, формалізм першого виду нерідко призводить до навчального навантаження, підвищеної стомлюваності, оскільки зі зростанням обсягу навчального матеріалу без його осмислення школяреві необхідно витратити дедалі більше часу на його механічне заучування.

Учителеві важливо знати, що відбувається з дитиною цього віку в межах «умовно педагогічної кризи». Є чимало життєвих обставин, що пояснюють падіння успішності та інтересу до навчання. Перебіг шкільного життя учнів 5-6 класу ускладнюється невиправданими вимогами, які починають висувати молодшим підліткам учителі, які звикли працювати в старших класах. Це неприпустимо щонайменше з трьох причин:

1. Зміст навчальних курсів основної школи вибудовується системно, що передбачає добре розвинене теоретичне мислення підлітків. Однак таке мислення знаходиться в цьому віці лише на початковому етапі свого розвитку, досі учень працював лише з окремими поняттями, лише з деякими понятійними зв'язками. Тому небезпечна тенденція навантаження новими поняттями шестикласників. Нові наукові терміни та поняття доцільно вводити поступово, на основі наявних уявлень та загальних орієнтувань школярів у процесі їх різноманітної практичної діяльності.

2. Підвищені вимоги в основній школі до самостійності, відповідальності та ініціативності школярів, особливо в ситуаціях вільного вибору

індивідуальних навчальних траєкторій, часом не враховують вікові особливості молодших школярів та загрожують емоційному благополуччю більшої частини учнів. Тому важливо працювати з учнями в «зоні їх найближчого розвитку», що означає допомогу та підтримку вчителя у тих випадках, коли самостійно школяр ще не може вирішити навчальне завдання. Відкрита допомога поступово переходить у непрямую, що дає учневі можливість самостійно виконати завдання. Це і забезпечить розвивальний ефект навчання.

3. Дорослі очікують від підлітків здатності розуміти інших і співіснувати з ними на принципі рівноправності. Ця здатність людини називається децентрацією, саме вона створює умови для розуміння людиною іншої культури, іншої доби, іншого світогляду. У молодших школярів вона тільки починає формуватися, тепер, у підлітковому віці, за правильної побудови навчального діалогу вона може зміцніти та стати самоосвітою. Але розвиток цієї здатності потребує обережності та ненав'язливості. Йдеться про створення таких ситуацій, які навчають підлітків приймати різні точки зору, насамперед висловлені авторами підручників та навчальних хрестоматій.

Усі розглянуті психологічні особливості молодших підлітків – об'єктивні, і в організації освітнього процесу важливо приділяти увагу адаптації учнів до нової системи навчання. Під час організації освітнього процесу рекомендується враховувати індивідуальні особливості пізнавальної діяльності учнів, багато уваги приділяти ігровій діяльності на уроках, намагатися створювати ситуації успіху. Це зумовлено тим, що учні цієї вікової групи прагнуть досягти поставленої мети протягом одного заняття і бажають бачити наочний результат своєї праці.

Основні завдання розвитку на цьому віковому етапі – розвиток логічного мислення, вміння оперувати отриманою інформацією, розвиток самостійності дітей у навчальній діяльності. З огляду на це необхідно створювати навчальні ситуації, що сприяють задоволенню пізнавальних потреб дітей.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ВИВЧЕННЯ ЧИСЛІВНИКІВ УЧНЯМИ 6-ГО КЛАСУ В СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНОМУ АСПЕКТІ

2.1. Аналіз програм, шкільних підручників з теми дослідження

У шкільній методиці навчання мови можна виділити такі три етапи вивчення теми «Числівник»: початковий (пропедевтичний); систематичне вивчення числівника як частини мови (6 клас); функційно-прагматичний (10 клас).

На першому етапі – початковому, або пропедевтичному, учні ознайомлюються з числівником у початкових класах. Уже в 1-му класі відповідно до програмових вимог школярі упізнають і розрізняють слова – назви чисел (за допомогою вчителя) та ставлять до слів питання *скільки?* [82, с. 10]. У 2-му класі продовжується робота з вивчення числівника: учні розрізняють слова, які називають числа, ставлять до них питання *скільки?*; утворюють словосполучення числівників із іменниками; добирають самостійно слова, які відповідають на питання *скільки?*; вчаться використовувати їх у мовленні [82, с. 16]. У 3-му класі школярі розпізнають серед інших слів числівники; правильно вимовляють, наголошують та записують числівники, які використовуються для запису дати в зошиті; вчаться правильно читати числові вирази. Отже, у 3-му класі акцентується увага на засвоєнні правильної вимови та правописі найуживаніших числівників [83 с. 10]. На кінець 4-го класу школярі розпізнають числівники, що відповідають на питання *скільки?*, *котрий?*; уміють ставити питання до кількісних і порядкових (без уживання термінів) числівників; правильно вимовляють і пишуть форми родового відмінка числівників *50, 60, 70, 80, 90, 100*; уживають правильні форми числівників на позначення часу протягом доби; пояснюють роль числівників у мовленні [83, с. 15].

Отже, основні програмові вимоги до вивчення числівника в початковій

школі – ознайомити учнів із числівником, його граматичними ознаками; закріпити початкове вміння розпізнавати числівник серед інших частин мови; збагатити лексику учнів словами зі значенням числа; показати сферу вживання цих слів у лічилках, загадках, прислів'ях; показати важливість уміння правильно будувати мовленнєве висловлювання з використанням у ньому числівників.

Можемо констатувати, що в початкових класах формується елементарне уявлення про морфологічну систему української мови, про частини мови, зокрема про числівник як лексико-граматичний клас слів та його морфологічні ознаки.

На другому етапі – **основному** – відбувається систематичне вивчення теми «Числівник» у 6-му класі. Учні ознайомлюються з числівником як лексико-граматичним розрядом слів. На вивчення теми відведено 11 год.

Пропонуємо фрагмент програми з української мови для 6-го класу, у якому репрезентовано основні вимоги до знань та вмінь учнів з теми «Числівник» [84]:

Таблиця 2.1

Фрагмент програми з української мови для 6-го класу

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів	К-сть год	Зміст навчального матеріалу	
		Мовна змістова лінія	Мовленнєва змістова лінія
<p><i>Учень (учениця):</i></p> <p><u>Знаннєва складова</u></p> <p>знає й розуміє загальне значення числівника; функції та роль його в мовленні;</p> <p>пояснює вживання числівників на позначення дат і часу.</p>	11	<p>Числівник:</p> <p>значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.</p> <p>Числівники кількісні (на означення цілих чисел, дробові, збірні) і порядкові.</p>	<p>Рекомендовані види роботи.</p> <p>Читання вголос розкладу шкільних дзвінків, орієнтовного розпорядку дня школяра (розкладу руху транспорту тощо) з використанням числівників, обговорення їхньої ролі та</p>

<p><u>Діяльнісна складова</u></p> <p>визначає морфологічні ознаки, синтаксичну роль числівників у реченні;</p> <p>знаходить числівники в реченнях і тексти, розрізняє числівники й прислівники.</p> <p>утворює й використовує правильно відмінникові форми числівників;</p> <p>поєднує правильно числівники з іменниками;</p> <p>пояснює відмінювання та правопис числівників правилами;</p> <p>помічає й виправляє помилки в написанні числівників;</p> <p>складає речення, висловлення з використанням прислів'їв, крилатих висловів, до складу яких входять числівники;</p> <p>створює діалоги з використанням дат і точного позначення часу;</p> <p>планує свій час із використанням числівників;</p> <p>складає усні й письмові висловлення різних стилів на певну тему, свідомо використовуючи виражальні можливості числівників.</p> <p><u>Ціннісна складова</u></p> <p>усвідомлює роль числівників у досягненні точності й виразності мовлення;</p> <p>робить висновки про необхідність застосування математичних знань у реальному житті, уміння працювати із числовою</p>	<p>Числівники прості, складні й складені.</p> <p>Відмінювання числівників.</p> <p>Буква ь на кінці числівників і перед закінченням у непрямих відмінках.</p> <p>Роздільне написання складених числівників.</p> <p>Написання разом порядкових числівників з <i>-тисячний</i>.</p> <p>Узгодження числівників іменниками.</p> <p>Правильне вживання числівників на позначення дат і часу.</p>	<p>значення в мовленні.</p> <p>Створення інформаційного допису типу оголошення про певну подію з використанням числівників на позначення дат і часу для розміщення в соцмережі.</p> <p>Складання роздуму про доцільне використання вільного часу з використанням числівників (орієнтовні теми: «Вільний час — можливість для розвитку здібностей», «Гайнування часу — найбільше марнотратство»).</p> <p>Створення мультимедійної презентації «Школа майбутнього» з елементами опису приміщення та використанням числівників для позначення кількості поверхів, класів, технічних засобів і т. ін.</p> <p>Складання й розігрування діалогу між учнями, яким доручено придбати для класу певну кількість квитків на виставу (зошитів, олівців, кулькових ручок) з використанням числівників у формах непрямих відмінків на позначення кількості та цін.</p> <p>Складання списку потрібних для родини на тиждень продуктів із зазначенням кількості та цін з додержанням правил узгодження числівників з іменниками.</p>
---	---	---

<p>інформацією, доцільно й правильно вживаючи числівники;</p> <p>цікавиться фінансовими витратами родини, бере посильну участь у визначенні потреб і з'ясуванні витрат (НЛ-4);</p> <p>прагне вчитися ощадливості, раціонального використання коштів, планування витрат (НЛ-4).</p>			
---	--	--	--

Отже, під час основного етапу школярі набувають знань про числівник як частину мови, його загальнокатегоріальне значення, морфологічні властивості та синтаксичної функції; про розряди числівників за значенням та будовою; про граматичні ознаки кількісних і порядкових числівників; про особливості відмінювання числівників. Також учні вчать правильно поєднувати числівники з іменниками; дізнаються про особливості вживання частин мови відповідно до стилів мовлення та ситуації спілкування. В основу вивчення числівника як частини мови покладено структурно-семантичний підхід, хоча відповідно до вимог Нової української школи звертається увага й на новітні напрями в лінгвістиці й лінгводидактиці – соціокультурний, комунікативно-діяльнісний, когнітивний, функційно-стилістичний тощо.

Третій етап – **функційно-прагматичний** – спрямований на розширення знань учнів старших класів про морфологічні засоби стилістики, зокрема: стилістичне забарвлення граматичних понять і граматичних форм; стилістичні особливості форм числівника; уживання їх у контексті тощо.

Старшокласники на практиці переконуються, що числівник як частина мови призначений для вираження точної інформації, з огляду на що широко використовується передусім у книжному стилі. Під час роботи з текстами різних стилів, учні дізнаються, що в науковому стилі числівники пишуться цифрами й використовуються для подання достовірних доказів. В офіційно-діловому стилі числівники замінюються цифрами, але паралельно можуть бути

використані й словесні позначення чисел. Цифровий запис переважає в обліково-фінансових документах. У публіцистичному стилі числівники є джерелом мовної експресії за певних умов, в особливому контексті. Насиченість тексту числівниками, які підсилюють дієвість мови, залежить від авторської мети, жанру, розміру публікації, її стилістичного втілення. У художньому стилі числівники створюють відчуття першоджерела, достовірності, ілюзію «справжнього життя», є засобом стилізації (використання числівників, що мають особливе, символічне значення – *три, сім, сорок, сто*). Уживання деяких числівників у переносному значенні як тропів може бути джерелом мовної експресії: *тисяча дрібниць, мільйон страждань*. Однак на практиці учні переконуються, що метафоризація позбавляє числівники їхньої основної граматичної ознаки [37].

Отже, на завершальному етапі реалізуються міжпредметні та внутрішньопредметні зв'язки, що сприяє формуванню в старшокласників знань про стилістичне багатство числівників як частини мови, а також удосконаленню в учнів умінь їх аналізувати, розрізняти, класифікувати, а також оцінювати уживання числівників щодо нормативності, відповідності ситуації спілкування та сфері мовлення.

З метою вивчення стану проблеми дослідження проаналізуємо чинні підручники з української мови для 6-го класу. Для порівняльного аналізу начально-методичного забезпечення ми обрали такі параметри:

- 1) кількість параграфів, присвячених вивченню теми «Числівник»;
- 2) наявність / відсутність підготовчого етапу до вивчення теми «Числівник»;
- 3) визначення поняття «Числівник» у шкільних підручниках;
- 4) класифікація числівників;
- 5) порядок вивчення матеріалу;
- 6) вправи на засвоєння теми;
- 7) орфографія під час вивчення числівників;
- 8) морфологічний аналіз числівників.

1. Кількість параграфів, присвячених вивченню теми «Числівник». У підручнику «Українська мова» для 6-го класу О. Глазової всього на вивчення числівників виділено 3 параграфи. На вивчення теми «Числівник як частина мови. Кількісні й порядкові числівники. Числівники прості, складні та складені» відведено один параграф. Є окремий параграф про відмінювання кількісних числівників. Наступний параграф присвячений відмінюванню порядкових числівників.

У підручнику «Українська мова» для 6-го класу О. Заболотного, В. Заболотного на вивчення теми відведено шість параграфів. Перший параграф містить відомості про числівники (кількісні й порядкові), їхні морфологічні ознаки та синтаксичну роль у мовленні, а також про будову та написання числівників. У другому – представлено інформацію про розряди кількісних числівників та особливості їх уживання в мовленні. Отже, подано відомості з культури мовлення. Наступний параграф ознайомлює з типами відмінювання кількісних числівників та особливостями їх уживання в непрямих відмінках. Четвертий параграф – «Відмінювання дробових і збірних числівників». Наступний – містить відомості про відмінювання та написання порядкових числівників. Завершується вивчення теми шостим параграфом «Уживання кількісних числівників з іменником».

Підручник «Українська мова» (автори Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т., Жук М. Г.) містить 4 параграфи на вивчення теми «Числівник»: «Числівник як частина мови: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль», «Числівники кількісні і порядкові. Числівники прості, складні та складені», «Відмінювання і правопис кількісних (класне кількісних, збірних і неозначено-кількісних) числівників», «Відмінювання і правопис порядкових числівників».

2. Наявність / відсутність підготовчого етапу до вивчення теми «Числівник».

У підручнику «Українська мова» для 6-го класу О. Глазової є етап, що готує до вивчення нової теми. У вправі 417 наведено фрагмент тексту з підручника історії. На початку сформульовано завдання: «Прочитайте текст із

підручника історії. До виділених слів поставте питання. Що ці слова означають? До яких частин мови належать?». Після прочитання тексту запропоновано відповісти на питання: 1. Що передають цифри на письмі? 2. Чи можна записати числа словами? 3. Якими частинами мови є такі слова? Наведіть приклад із тексту.

У підручнику «Українська мова» О. Заболотного, В. Заболотного вивчення теми «Числівник» розпочинається з пригадування раніше вивченого про числівник у початковій школі. Подано вправу 430, у якій треба порівняти числівники, що записані в колонках та визначити, які з них означають кількість предметів, а які – порядок при лічбі? Запропоновано самостійно зробити висновок, чим кількісні числівники відрізняються від порядкових.

У підручнику з української мови (автори Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т., Жук М. Г.) перед вивченням теми подано цікаву інформацію про числівник, про його значення в житті людини, а також запропоновано вправу, яка містить завдання: виписати числівники та зазначити, на які питання вони відповідають.

3. Визначення поняття «Числівник» у шкільних підручниках.

О. Глазова: *Числівник – самостійна частина мови, яка означає число, кількість або порядок предметів при лічбі. Числівник відповідає на питання скільки? котрий? котра? котре? котрі?* Як видно з наведеного визначення, автори підручника трактують числівник у широкому розумінні, розглядаючи в його складі як кількісні, так і порядкові числівники.

О. Заболотний, В. Заболотний: *Числівник — це самостійна частина мови, що означає число, кількість предметів або порядок їх при лічбі й відповідає на питання скільки? котрий?* Можемо констатувати, що в підручнику подано подібне до попереднього визначення. Також вказується на синтаксичну роль числівників, на прикладах проілюстровано, що вони можуть бути різними членами речення.

С. Єрмоленко, В. Сичова, М. Жук: *Числівник – це самостійна частина мови, що називає число, кількість предметів і порядок їх при лічбі.*

4. Класифікація числівників.

У підручнику О. Глазової класифікація числівників здійснена за такими лексико-граматичними розрядами: числівники поділяються на кількісні та порядкові. Кількісні, у свою чергою, поділяються на *цілі числа, дробові, збірні*. Підручник у доступній формі пояснює особливості кількісних і порядкових числівників, вказує на таку особливість, що кількісні числівники змінюються за відмінками, а порядкові – за родами, числами та відмінками. На прикладах речень продемонстровано синтаксичну роль числівників, які можуть бути різними членами речення.

Варто відзначити, що в підручнику детально проаналізовано збірні числівники, від яких числівників вони можуть утворюватися (*два – двадцять та числівника тридцять*), а також наголошено, з якими іменниками вони можуть уживатися, а в яких випадках це є порушенням морфологічних норм (*збірні числівники не вживаються з іменниками жіночого роду та іменниками чоловічого роду – назвами неістот*).

У підручнику також представлено класифікацію числівників за будовою, які поділяються на прості, складні та складені.

У підручнику «Українська мова» О. Заболотного, В. Заболотного також подано таку ж класифікацію числівників. Проте пропонується самостійно шляхом порівняння з'ясувати, які з них означають кількість частин від цілого, а які – кількість предметів, яку сприймаємо як одне ціле. Учні на основі власних спостережень роблять висновок, чим дробові числівники відрізняються від збірних. Варто також відзначити, що автори підручника акцентують на стилістичних особливостях збірних числівників, які поширені в розмовному та художньому мовленні.

Автори С. Єрмоленко, В. Сичова, М. Жук презентують поділ числівників на кількісні та порядкові. Кількісні числівники поділяють на власне кількісні, неозначено-кількісні, дробові, збірні. Така класифікація відповідає типології числівників, що представлена в підручниках для вищої школи.

5. Система вивчення матеріалу.

У підручнику О. Глазової тема починається з підготовчого етапу на

матеріалі тексту підручника з історії. У першому параграфі подається загальна характеристика числівника як частини мови, розглядається класифікація числівників за значенням та структурою. У цьому ж параграфі звертається увага на правопис числівників (м'який знак в кінці та в середині числівників). Наступний параграф повністю присвячений поділу кількісних числівників на розряди. Завершується тема третім параграфом – відмінюванням порядкових числівників. На уроках розвитку зв'язного мовлення учні вчаться складати висловлювання з використанням числівників. У кінці параграфа вміщено зразок морфологічного розбору числівника як частини мови.

У підручнику О. Заболотного, В. Заболотного вивчення теми розпочинається з узагальнення тих відомостей про числівник, які учні набули в початковій школі. Потім подано загальні відомості про числівники (кількісні й порядкові), їхні морфологічні ознаки та синтаксичну роль у мовленні, а також про будову та написання числівників. Також представлено інформацію про розряди кількісних числівників та особливості їх уживання в мовленні. Наступний етап – це ознайомлення шестикласників з типами відмінювання кількісних числівників та особливостями їх уживання в непрямих відмінках. Вивчаючи четвертий параграф, учні дізнаються про те, як правильно відмінювати чисельник і знаменник дробового числівника та про особливості відмінювання збірних числівників. Після цієї теми школярі ознайомлюються з відмінковими формами порядкових числівників та залежністю їх від іменників. Після морфологічного розбору подано відомості про особливості поєднання числівників з іменниками в усіх відмінках, а також про культуру мовлення. Останній параграф присвячено узагальненню знань з теми «Числівник».

За підручником «Українська мова» (автори С. Єрмоленко, В. Сичова, М. Жук) спочатку діти ознайомлюються із загальним значенням, морфологічними ознаками, синтаксичною роллю числівника як частина мови, потім вчаться характеризувати їх за розрядами та будовою. На завершальному етапі формуються вміння в шестикласників змінювати числівники за відмінками.

6. Вправи на засвоєння теми.

У підручнику О. Глазової запропоновано такі типи завдань у вправах: прописати літерами цифровий запис; провідміняти числівники; дібрати однокореневі слова до числівників; скласти словосполучення та речення з наведеними числівниками та ін.; розподілити наведені числівники за групами (кількісні та порядкові); записати цифри словами у певній послідовності: прості, складні, складені числівники; утворити складні порядкові числівники від складних кількісних; провідміняти числівники з дотриманням норм вимови; відредагувати словосполучення з числівниками, побудувати висловлювання з різними видами числівників.

Автори О. Заболотний, В. Заболотний, окрім вправ, що представлені в попередньому навчальному виданні, пропонують різноманітні вправи з культури мовлення: складання діалогів, редагування словосполучень і речень, у яких уживаються числівники; побудову зв'язних висловлювань на запропоновані теми, правильне визначення часу тощо.

У підручнику «Українська мова» (автори С. Єрмоленко, В. Сичова, М. Жук) подано такі завдання: перетворити форму числівників, письмово провідміняти різні за значенням і будовою числівники у складі словосполучень; вибрати правильний варіант відмінювання з двох запропонованих; виписати з тексту власне кількісні / дробові / збірні / неозначено-кількісні числівники; визначити синтаксичну роль числівників тощо.

У чинних підручниках практичні вміння і навички з теми «Числівник» формуються в учнів за допомогою різних вправ і завдань. Автори підручників подають різноманітні вправи в процесі вивчення числівника як частини мови. Найбільшу кількість становлять **мовні вправи**, що містять такі завдання: «Поставте усно словосполучення у формі родового та орудного відмінків» (вправа 475, О. Заболотний); «Перепишіть. Назвіть кількісні й порядкові числівники. Визначте відмінки кількісних числівників. З'ясуйте рід, число й відмінки порядкових» (вправа 419, О. Глазова); «Прочитайте текст. Випишіть речення з порядковими числівниками, визначте відмінки» (вправа 477,

С. Єрмоленко).

Значно менше в аналізованих підручниках з української мови представлено **конструктивних вправ**, що містять завдання на доповнення, утворення можливих форм, наприклад: «Утворіть порядкові числівники від кожної групи спів і запишіть» (вправа 478, О. Заболотний); «Утворіть і запишіть словосполучення, вибравши з дужок потрібне слово» (вправа 424, О. Глазова).

В аналізованих підручниках представлені **мовленнєві вправи** на побудову зв'язних висловлювань із використанням числівників. Автори пропонують такі завдання: «Уявіть, що до вас звернулися із запитанням *«Котра година?»*. Використавши зображення годинників, дайте усні відповіді на це запитання» (вправа 483, О. Заболотний); «Уявіть, що ви прийшли в магазин, щоб купити шкільне приладдя. Зверніться до продавця і замовте товар відповідно до поданого списку, вживаючи іменники в правильній формі» (вправа 491, О. Заболотний); «Напишіть замітку до шкільної газети про нову комп'ютерну гру, цікаву для ваших однолітків. Використайте числівники» (вправа 464, О. Глазова).

Варто зауважити, що пропоновані вправи з теми «Числівник» не реалізують повною мірою семантико-функціональний аспект до її вивчення. Більшість вправ містять завдання, що передбачають «списати», «визначити», «підкреслити». На нашу думку, доцільно вправи мовного характеру доповнити завданнями, які розкривають стилістичні можливості числівників, сприяють формуванню культури мовлення та засвоєнню морфологічних норм сучасної української мови. У підручниках не представлено достатньо текстів різних стилів, у яких функціонують числівники, не завжди акцентується увага на умовах і специфіці вживання числівників у зв'язному висловлюванні.

7. Орфографія під час вивчення числівників.

У підручнику О. Глазової орфографія не винесена в окремий параграф, у більшості вправ є завдання: «виділити м'який знак у середині і наприкінці слова», «виділити закінчення в числівниках».

У підручнику «Українська мова» О. Заболотного, В. Заболотного приділяється увага орфографії під час вивчення різних тем. Наприклад, 1) зазначається, що в кінці деяких числівників після *т* пишемо м'який знак (*п'ять, дев'ять*). Проте всередині складних числівників знак м'якшення не пишемо; 2) учні дізнаються, що в формі орудного відмінка числівник *чотири* має закінчення *-ма*. М'який знак не пишемо; 3) правильне написання в орудному відмінку – *шістьмастами* або *шістьомастами*, неправильно – *шестистам*; 4) правопис числівників на *-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний*.

У підручнику «Українська мова» (автори С. Єрмоленко, В. Сичова, М. Жук) орфографія представлена всередині деяких параграфів, наприклад: тема «Ь в середині і на кінці числівників» у параграфі про кількісні числівники.

8. Морфологічний аналіз числівників

У підручнику О. Глазової подано таку послідовність розбору числівника:

1. Числівник, його загальне значення. На яке питання відповідає.
2. Початкова форма (називний відмінок).
3. Група за значенням і граматичними ознаками (кількісний чи порядковий).
4. Розряд за значенням (для кількісних числівників).
5. Рід, число, відмінок (якщо властиві).
6. Який за будовою (простий, складний, складений).
7. Синтаксична роль.

У підручнику «Українська мова» О. Заболотного, В. Заболотного морфологічний розбір числівника представлено в такій самій послідовності.

У підручнику «Українська мова» (автори С. Єрмоленко, В. Сичова, М. Жук) схему усного та писемного морфологічного розбору числівника не передбачено.

Зіставивши зміст підручників з української мови різних авторів, ми виявили такі відмінності:

1. Найменшу кількість параграфів на вивчення всієї теми «Числівник»

відведено в навчальному виданні О. Глазової – усього 3 параграфи, але вони досить об'ємні за своїм змістом. Більш логічною, на нашу думку, є послідовність і розміщення тем у підручнику для 6-го класу О. Заболотного, В. Заболотного, де на вивчення теми відведено шість параграфів. Позитивним є те, що завершується вивчення числівника темою «Уживання кількісних числівників з іменником», що сприятиме формуванню в шестикласників культури мовлення.

2. В усіх аналізованих підручниках є підготовчий етап до вивчення теми «Числівник», тобто реалізується установка на осмислення учнями лінгвістичного матеріалу до ознайомлення з теоретичними відомостями підручника.

3. Аналізовані підручники трактують числівник у широкому розумінні, розглядаючи в їх складі кількісні й порядкові. У визначенні наголошується на тому, що це самостійна частина мови. У підручнику «Українська мова» (автори С. Єрмоленко, В. Сичова, М. Жук) недостатньо повно відображено ознаки числівника як частини мови, у двох інших розміщено багато різноманітних завдань, наприклад, знайти числівники в тексті, назвати їх ознаки, скласти з ними речення, розподілити слова в таблиці відповідно до того, до якої частини мови вони відносяться.

4. У підручниках О. Глазової та О. Заболотного і В. Заболотного класифікація числівників здійснена за такими лексико-граматичними розрядами: числівники поділяються на кількісні та порядкові. Кількісні, у свою чергою, поділяються на *цілі числа, дробові, збірні*. За основу виділення розрядів числівників було взято їх значення та граматичні особливості. За значенням виділяється два розряди числівників: кількісні та порядкові, а враховуючи граматичні особливості числівників, кількісні поділяються на цілі, збірні та дробові. У підручнику «Українська мова» (автори С. Єрмоленко, В. Сичова, М. Жук) ця класифікація відрізняється: виділялися такі розряди числівників за значенням: кількісні та порядкові. Ураховуючи граматичні особливості, кількісні числівники поділялися на *власне кількісні, неозначено кількісні, збірні*

та дробові.

Усі підручники подають інформацію про розряди числівників за будовою: класифікація числівників будується за принципом кількості коренів у слові. За цим принципом виділяються *прості* (один корінь), *складні* (два корені) та *складені* (складаються з декількох слів).

5. У підручниках представлено досить багато таблиць, що є досить позитивним явищем, оскільки в більшості учнів 6-го класу переважає візуальне сприймання інформації. Таблиці краще допомагають запам'ятати важкий матеріал щодо відмінювання числівників.

6. Варто відзначити, що в аналізованих підручниках з української мови у процесі організації засвоєння знань із теми «Числівник» ретельно продумана система запитань і завдань. Наприклад, під час узагальнення вивченого з теми «Числівник» після розгляду школярами узагальнювальної схеми та роботи з текстом автори підручника О. Заболотний і В. Заболотний пропонують виконати такі завдання:

- 1) списати, замінюючи цифри словами; графічні скорочення записати повністю;
- 2) визначити розряди числівників за значенням та групу за будовою;
- 3) підкреслити й обґрунтувати орфограми в числівниках;
- 4) зробити морфологічний розбір одного (на вибір) числівника (вправа 496).

7. Практична частина трьох підручників досить значна за обсягом. Найцікавіші завдання та логіка презентації матеріалу, на наш погляд, у підручнику О. Заболотного, В. Заболотного, автори якого спрямовують роботу учнів на усвідомлення лінгвістичних відомостей з опертям на власний мовний досвід, самостійне формулювання деяких теоретичних положень теми, що вивчається, виконання продуктивних вправ, а також цікавих завдань з культури мовлення. Недостатньо повно, на наш погляд, відпрацьовуються такі теми, як: «Синтаксичні функції числівників», «Граматичні та морфологічні властивості числівників», «Зв'язок числівників з іменниками».

Отже, аналіз шкільних підручників [28; 17; 27] засвідчив, що вивчення

числівника як частини мови відображає структурно-семантичний напрям. Це означає, що числівник репрезентовано в трьох аспектах: форма (структура), значення (семантика), вживання в мові (функція). Усі ці три компоненти виявляються взаємопов'язаними та взаємозумовленими.

З метою дослідження сучасного стану вивчення числівників у закладах загальної середньої освіти ми провели анкетування серед учителів української мови та літератури. В анкетуванні взяли участь 5 учителів-словесників Байрацького ліцею Липоводолинської селищної ради Сумської області. Вибір запитань для опитування був зумовлений необхідністю з'ясувати, яка основна мета вивчення теми «Числівник» у школі; які морфологічні вміння, на думку вчителів, необхідно формувати в школярів під час вивчення числівника як самостійної частини мови; які основні методи у своїй практиці використовують вчителі; які труднощі виникають у школярів під час засвоєння теми «Числівник».

Результати анкетування засвідчили, що більшість опитаних учителів орієнтуються в програмових вимогах до вивчення морфології й усвідомлюють **основну мету навчання числівників у школі**. Учителі-практики акцентували на тому, що на уроках під час вивчення числівника прагнуть «сформувати в учнів уявлення про числівник як самостійну частину мови», «сформувати навички визначати морфологічні ознаки числівників»; «використовувати числівники у власних висловлюваннях». Учителі також відзначили, що під час вивчення числівників необхідно навчити учнів «стилістично доцільно вживати числівники відповідно до стилю та типу мовлення» тощо.

У деяких відповідях було зафіксовано розуміння важливості вивчення числівників для подальшої навчальної діяльності, тому й були запропоновані такі відповіді: «навчити використовувати числівники з метою надання текстові переконливості, точності», «навчити правильно використовувати форми числівників під час читання й усного пояснення задач, прикладів на уроках математики, хімії та фізики; використання числівників у відповідях на уроках історії, географії».

Відповідаючи на друге запитання **«Які морфологічні вміння необхідно формувати в школярів під час вивчення числівника як самостійної частини мови?»**, учителі-словесники назвали такі: *пізнавальні* («розпізнавати числівники серед інших частин мови», «розрізняти кількісні та порядкові числівники», «розпізнавати числівники та іменники з кількісним значенням»); *класифікаційні* («розподілити числівники за будовою», «розподіляти числівники на розряди за семантикою»); *синтетичні* («групувати числівники за будовою»), *аналітичні* («здійснювати морфологічний розбір числівника»), *творчі* («будувати зв'язні висловлювання, використовуючи різні види числівників», «визначати стилістичну роль числівників у тексті»).

На третє запитання анкети **«Які методи навчання ви використовуєте під час вивчення числівників?»** учителі назвали такі: метод вправ як найпоширеніший у процесі вивчення числівників, також ефективним вважають морфологічний розбір; серед усних методів – бесіда, проблемні запитання; робота з підручником; метод спостереження й аналізу. Більшість учителів зазначили, що шкільні підручники повністю відповідають програмовим вимогам та є основою для організації роботи на уроках української мови.

На четверте запитання **«Під час вивчення числівників основна увага повинна приділятися...»** учителі дали такі відповіді: «відмінюванню числівників», «розрізненню різних розрядів числівників», «синтаксичній ролі числівників», «ролі числівників у побудові висловлювання», «правильному поєднанню числівників з іншими частинами мови» тощо.

Учителі, відповідаючи на п'яте запитання анкети **«Які труднощі виникають в учнів під час вивчення теми «Числівник?»**», проінформували про труднощі, які трапляються в учнів у процесі вивчення числівників: «не вміють відмінювати числівники, особливо на позначення десятків і сотень»; «не можуть пояснити роль числівників у тексті»; «учням важко здійснити морфологічний аналіз»; «не завжди можуть визначити розряди числівників»; «не завжди розрізняють числівник та іншу частину мови, приміром: *багато книжок* – числівник, *прочитав багато* – прислівник» тощо; «припускаються

помилку щодо поєднання числівників із іменниками».

На основі здійсненого анкетування ми дійшли висновку, що вчителі усвідомлюють важливість проблеми формування морфологічної компетентності в процесі вивчення числівників.

Отже, аналіз стану досліджуваної проблеми дав змогу зробити такі висновки:

- у чинних навчальних програмах і підручниках із української мови закладено основи для формування морфологічних знань і вмінь учнів;
- відповідно до програмових вимог учителі словесності намагаються формувати необхідні знання та вміння під час вивчення теми «Числівник», усвідомлюючи важливість і необхідність такої роботи, але вона не характеризується всебічністю та систематичністю.

Отже, у процесі аналізу наукових праць з теми дослідження, стану проблеми в практиці навчання було визначено, що проблема вивчення теми «Числівник» у семантико-функціональному аспекті є актуальною, а тому потребує розроблення та подальшого впровадження в мовну освіту.

2.2. Аналіз рівнів сформованості знань і вмінь з теми «Числівник» в учнів закладів загальної середньої освіти

З метою діагностування рівнів сформованості знань і вмінь учнів з теми «Числівник» було проведено констатувальний експеримент.

Для досягнення поставленої мети було поставлено такі завдання:

- 1) розробити критерії та рівні сформованості знань і вмінь учнів з теми «Числівник»;
- 2) відібрати діагностичні завдання для визначення рівнів сформованості в учнів знань і вмінь із теми «Числівник»;
- 3) провести констатувальний експеримент;
- 4) здійснити кількісний і якісний аналіз отриманих результатів;

5) підбити підсумки констатувального експерименту.

Констатувальний експеримент проводився у 2022–2023 н.р. на базі Байрацького ліцею Липоводолинської селищної ради Сумської області. У ньому взяли участь 6 учнів 6-х класів. Констатувальний зріз було проведено серед учнів після вивчення теми «Числівник».

Для перевірки рівня сформованості в учнів основних знань і вмінь із теми «Числівник» було враховано основні вимоги чинної навчальної програми з української мови та визначено **критерії та показники засвоєння** теми «Числівник»:

- знання і розуміння загального значення числівника та його ролі в мовленні;
- розуміння морфологічних ознак, синтаксичної ролі числівників у реченні;
- розрізнення розрядів числівників за значенням та будовою;
- утворення і використання правильних відмінкових форм числівників;
- правильне поєднання числівників із іменниками;
- пояснення правопису числівників як частин мови;
- розрізнення числівників та однозвучних з ними інших частин мови;
- складання висловлень різних стилів, доцільно використовуючи виражальні можливості числівників.

Відповідно до розроблених критеріїв було визначено чотири рівні сформованості морфологічної компетентності школярів у процесі вивчення числівників, що представлені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Рівні сформованості морфологічної компетентності учнів
у процесі вивчення теми «Числівник»**

№ з/п	Рівень (характер відповіді)	Характеристика лінгвістичних знань і комунікативно-мовленнєвих умінь учнів	Бали
-------	-----------------------------	--	------

1	<p>Високий</p> <p>Знання учня / учениці є системними, їх застосування творчим, діяльність має дослідницький характер</p>	<p>Учень / учениця володіє ґрунтовними знаннями з теми «Числівник». Розрізняє числівники серед інших частин мови; правильно пояснює їх найважливіші морфологічні ознаки, функції та роль у мовленні; уміє визначати основні розряди числівників за семантикою та за будовою. Утворює та правильно використовує відмінникові форми числівників. Правильно поєднує числівники з іменниками. Самостійно пояснює правопис числівників. Без труднощів може відрізнити числівники від однозвучних інших частин мови. Уміє правильно (відповідно до морфологічних норм української мови) і стилістично доцільно вживати числівники, створюючи тексти різних стилів і типу мовлення. Може з'ясувати особливості функціонування числівників у текстах різних стилів.</p>	10–12
2	<p>Достатній</p> <p>Учень / учениця самостійно застосовує знання, володіє розумовими операціями, уміє робити висновки, самостійно здійснює основні види</p>	<p>Учень / учениця на достатньому рівні володіє знаннями з теми «Числівник», зокрема вміє правильно визначати числівники серед інших частин мови, робити морфологічний розбір числівників у відповідній послідовності. Орієнтується в розрядах числівників та їх видах за будовою, проте може допускати деякі неточності щодо приналежності числівників до конкретної групи. Знає морфологічні, синтаксичні та семантичні особливості числівників. Утворює та не завжди правильно використовує відмінникові форми числівників.</p>	7–9

	навчальної діяльності	<p>Правильно поєднує числівники з іменниками. Пояснює правопис числівників. Припускається незначних помилок під час розрізнення числівників від однозвучних інших частин мови. Самостійно використовує набуті знання про числівники під час написання творчих робіт, складання усних висловлювань. Визначає роль числівників в оформленні тексту, проте трапляються незначні помилки. Під час складання висловлювання не завжди стилістично виправдано використовує числівники.</p>	
3	<p>Середній Учень / учениця відтворює основний навчальний матеріал, здатний розв'язувати завдання за зразком</p>	<p>Учень / учениця на середньому рівні володіє знаннями з морфології, зокрема допускає помилки під час розмежування числівників та однозвучних з ними інших частин мови. За допомогою вчителя пояснює їхні функціональні особливості та роль у мовленні. Не орієнтується чітко в розрядах числівників, допускає неточності щодо визначення їх виду за будовою. Виникають труднощі під час відмінювання числівників. Не може самостійно пояснити їх правопис. За допомогою вчителя здійснює морфологічний аналіз числівника як частини мови й не завжди самостійно може визначити морфологічні категорії. Визначає синтаксичну функцію числівника в реченні за допомогою вчителя. Не повною мірою використовує набуті знання про числівники під час написання творчих робіт, складання усних висловлювань. Висловлювання відзначається недотриманням стилю і типу</p>	4–6

		мовлення та одноманітністю вживання числівників.	
4	Низький Відповідь учня / учениці елементарна, фрагментарна, характеризує початкові уявлення про предмет вивчення	Учень / учениця на низькому рівні володіє знаннями про числівник як самостійну частину мови, зокрема допускає грубі помилки під час розмежування числівників, не може пояснити їхні лексичні, морфологічні й синтаксичні особливості. Не орієнтується в розрядах і групах числівників за будовою. Під час морфологічного аналізу числівників не дотримується послідовності та не може визначити класифікаційні морфологічні категорії числівників. Не використовує набуті знання про числівник під час написання творчих робіт, складання усних висловлювань. Не може визначити роль числівників в оформленні тексту. Не може визначити синтаксичну функцію числівника в реченні. Під час побудови тексту виникають труднощі у висловлюванні думок.	1–3

З метою виявлення рівнів сформованості знань і вмінь учнів про числівник було розроблено діагностичні завдання (**додаток Б**).

Кількісний аналіз одержаних результатів передбачав підрахунок правильних повних відповідей, оцінених одним балом, та їх відсоткове вираження:

Високий рівень	Достатній	Середній	Низький
10–12 балів	7–9 балів	4–6 балів	1–3 бали

Перше запитання передбачало з'ясувати, чи сформовано в

шестикласників загальне уявлення про числівник як самостійну частину мови. Відповідь на перше запитання «**Продовжіть визначення: «Числівник – це...»**» є свідченням того, що школярі не досить чітко усвідомлюють основні лексико-морфологічні особливості числівника як частини мови. Правильну повну відповідь дали 36% учнів, вказавши на числівник як самостійну частину мову, що позначає число, кількість предметів та їх порядок предметів при лічбі. 55% опитаних не врахували того, що числівники не лише бувають кількісними, а й порядковими, тому й позначають порядок предметів при лічбі. Виявилися також учні, які не мають елементарних знань про числівник, обравши відповідь, що числівник – це службова частина мови. Таких опитаних виявилось 4%.

Друге тестове завдання «**Усі слова є числівниками в рядку**» ставило за мету з'ясувати, чи вміють шестикласники відрізнити числівники від інших частин мови з числовим значенням – іменників, прикметників, прислівників, дієслів. Правильною вважалася відповідь, у якій подано числівники, що відповідають на питання *скільки?* (*чотири, десятеро, п'ять, кільканадцять*). 25% інформантів дали правильну відповідь. Більша частина опитаних (47%) обрала неправильну відповідь (*п'ять, п'ятеро, п'ятірка, п'ятий*), не врахувавши того, що слово *п'ятірка* належить до іменника, оскільки відповідає на питання *що?* а не *скільки?* 28% опитаних вказали на іншу відповідь, обравши рядок *два, двоє, двійко, двійка, подвоїти*, припустивши грубих помилок, бо в цій відповіді два слова не належать до числівника, зокрема *двійка* – це іменник, а *подвоїти* – дієслово.

Наступні третє та четверте завдання ставили за мету перевірити, чи вміють школярі **відмінювати числівники**. Ми виявили, що ці завдання, особливо четверте, викликали значні труднощі, зокрема відмінювання кількісних числівників. 25% школярів обрала правильну відповідь, усвідомлюючи особливості відмінювання числівників на позначення десятків та сотень. 46% учнів обрала відповідь *п'ятьдесятьома сімома, сто чотирьма, тисяча семисотий*, не врахувавши того, що числівник *п'ятдесят і чотирма*

пишеться без м'якого знака, а числівник *сто* у непрямих відмінках має закінчення –а. Незначна кількість опитаних (11%) обрала іншу відповідь – *восьмастами дев'ятьома, шестидесятьом сімом*, не усвідомлюючи, що в числівників на позначення десятків відмінюється друга частина та не знаючи правил відмінювання числівника *вісімсот*, який в О. в. має форму *вісьмастами* або *вісьмомастами*.

У четвертому завданні необхідно було списати словосполучення, замінюючи цифри числівниками. За допомогою виконання цієї вправи ми перевіряли вміння школярів ставити числівники у відповідній відмінковій формі. Лише 26% опитаних змогли правильно записати цифри словами. У більшості учнів (51%) виникли складнощі у визначенні форм числівників та їх поєднанні з іменниками. Проілюструємо помилки, які були виявлені під час опитування: «альбом із шістьмастами семидесятьма восьма ілюстраціями», (правильно: шістьмастами / шістьомастами сімдесятьма вісьма / вісьмома ілюстраціями); «...продано близько п'ятсот мішків» (правильно: «близько п'ятисот мішків»); «на п'ятсот сорок дев'ять рослин...» (правильно: «на п'ятистах сорока дев'яти рослинах»). Учні неправильно відмінюють або неповно відмінюють складні та складені числівники, що є порушенням літературної норми, адже за правилом у складеному кількісному числівнику повинні відмінюватися всі слова, що його утворюють. 23% опитаних не виконали це завдання. Результати виконання четвертого завдання засвідчили, що шестикласники не знають на достатньому рівні систему відмінкових закінчень кількісних числівників, а також випадки чергування звуків у відмінкових формах. Учні, відмінюючи складні кількісні числівники на *-десят*, не засвоїли, що лише друга частина може змінюватися: *сімдесяти* – *сімдесятьох* – *сімдесятьма / сімдесятьома*. Можемо припустити, що неправильне утворення таких форм зі зміненою першою частиною зумовлено впливом іншої мови.

Наступне завдання «**Розкрийте дужки, у правильній формі вживаючи числівники, запишіть**» передбачало з'ясувати, чи вміють школярі поєднувати

числівники *півтора, півтораєста* з іменниками. Правильну відповідь дали лише 29% опитаних. Неправильно відповіли 57%. Учням виявилось складно написати правильну форму числівника «півтора», «півтори»: «протягом півтора доби» (правильно: «півтори доби»); «близько півтораєста тисяч гривнів» (правильно: «близько півтори сотні тисяч гривень»). Значний відсоток пропущених відповідей (14%) спонукає до висновку про недостатню увагу до засвоєння теми «Узгодження числівника з іменником». Така помилка зумовлена тим, що у всіх відмінках, окрім називного і знахідного, іменник при числівниках «півтора» і «півтораєста» вживається в однині.

У констатувальному експерименті ставилося завдання з'ясувати, чи вміють учні правильно поєднувати числівники з іменниками. Результати відповідей на шосте **«Розкрийте дужки, числівники записати словами»** та сьоме завдання **«Правильно поєднано числівники з іменниками у рядку»** засвідчили, що 19% опитаних змогли дати правильну відповідь. Для 69% опитаних виявилось складним: вони не змогли правильно поєднати числівники *два, три, чотири*, наприклад: три учня (правильно: три учні), три учасника (правильно: три учасники), сорок чотири делегата (правильно: сорок чотири делегати). 13% неправильно поєднали дробові числівники, не врахувавши, що в мішаних числівниках зі словом *половина* іменник узгоджується саме з цілим числом: три з половиною метра (правильно: три з половиною метри). Загальновідомо, що в сполученні зі збірними числівниками іменники вживаються в формі родового відмінка множини: *семеро дівчат, двадцяттеро курчат*, хоча деякі учні запропонували такі неправильні відповіді: *семеро дівча, двадцяттеро курча*.

У восьмому та дев'ятому завданні перевіряли вміння учнів правильно **поєднувати іменники зі збірними числівниками**. 25% учнів виконали завдання правильно, усвідомлюючи те, що збірні числівники вживаються з іменниками, які є назвами істот чоловічого роду (*троє вовків*); є назвами неістот середнього роду (*троє імен*); є множинними іменниками (*семеро ножиць*); належать до IV відміни (*троє ведмежат*). 67% школярів

неправильно виконали завдання, обравши правильною відповідь: *трос вчительок, семеро книжок*. Незначна кількість опитаних (8%) не впоралася із завданням.

За допомогою десятого завдання «**Спишіть, замінюючи цифри іменами і розкриваючи дужки**» ми перевіряли вміння учнів уживати числівники в датах. Було з'ясовано, що 36% учнів на високому рівні виконали завдання. 54% школярів не врахували, що в датах назви місяців уживаються тільки в родовому відмінку: вітаю з першим вереснем (правильно: першим вересня); угода підписана двадцять п'ятим груднем (правильно: двадцять п'ятого грудня); із першим лютим (правильно: із першим лютого).

В одинадцятому завданні необхідно було правильно визначити числівники, які належать до складених за будовою. Аналіз виконаних учнями тестів засвідчив, що 54% опитаних змогли віднайти складні числівники: *дванадцять, кількасот, п'ятсот*. 46% школярів допускали багато помилок щодо визначення різновиду числівників, обравши такі, як *сорок, сто, п'ять*.

Останнє завдання було спрямовано на перевірку знань учнів про **особливості узгодження числівника обидва / обидві з іменниками**. 47% учнів змогли віднайти правильну відповідь, обравши варіант *обидві групи*. Решта шестикласників не врахували той факт, що числівник *обидва* узгоджуються з іменником у називному відмінку множини, тому й запропонували такі сполучення слів: *обидва зошита, обидві дівчат*.

Результати засвідчили, що учнів можна об'єднати в чотири диференційовані групи: з високим, достатнім, середнім і низьким рівнями сформованості знань і вмінь з теми «Числівник», що представлено на діаграмі (рис. 2.1).

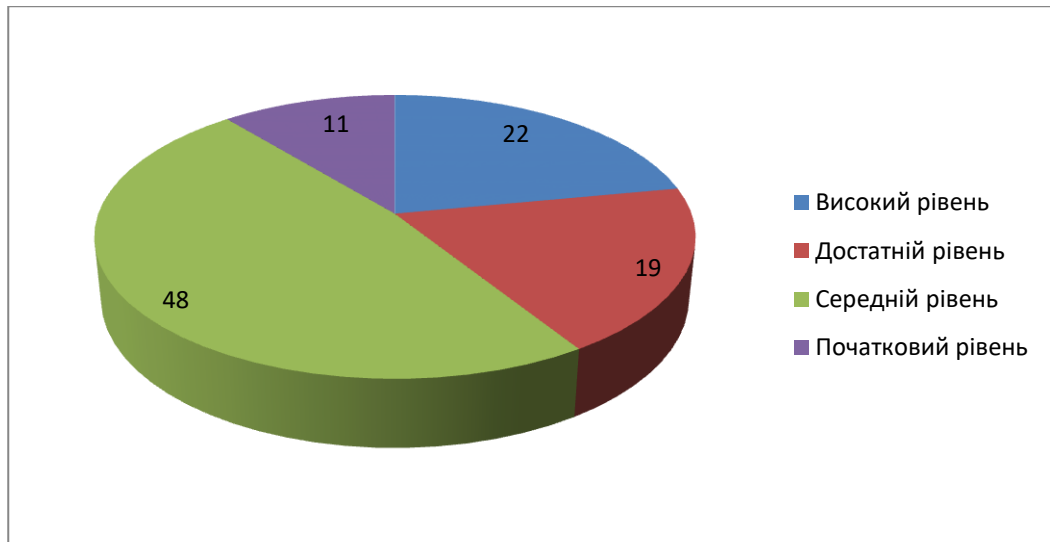

Рис. 2.1. Результати сформованості знань і вмінь з теми «Числівник» в учнів 6-х класів

Отже, діагностування учнів 6-х класів дає підстави для висновку, що вивчення теми «Числівник» у семантико-функціональному аспекті потребує вдосконалення. Діагностичний експеримент щодо визначення рівня сформованості знань і вмінь в учнів засвідчив, що більшість шестикласників перебувають на середньому рівні. Загальні результати констатувального експерименту такі: на високому рівні – 22% учнів, на достатньому – 19%, на середньому – 48%, на початковому – 11%. Аналіз результатів тестування спонукає до висновку про те, що існують значні прогалини в розумінні морфологічних особливостей числівників та їх відмінювання. Недостатньо сформовані вміння шестикласників щодо поєднання числівників з іменниками, правильного відмінювання цієї частини мови.

З метою підвищення ефективності процесу засвоєння теми «Числівник» у школі потрібно вдосконалити методику вивчення самостійної частини мови в семантико-функціональному аспекті, що сприятиме формуванню в школярів морфологічної компетентності.

2.3. Методичні рекомендації до вивчення семантико-функціонального аспекту числівників учнями 6-го класу

Основна мета вивчення теми «Числівник» – створити умови для формування в шестикласників таких основних

знань: загальне граматичне значення числівника, морфологічні ознаки, синтаксичні функції; розряди числівників за будовою та значенням; розряди кількісних числівників; відмінювання числівників, поєднання числівників із іменниками;

умінь: розпізнавати числівники; уживати їх в усному та писемному мовленні відповідно до норм сучасної української літературної мови; аналізувати та давати характеристику загальнокатегоріального значення, морфологічних ознак та синтаксичної ролі числівників; будувати речення з числівниками; правильно вимовляти числівники, що записані цифрами; розпізнавати прості, складні та складені числівники; розрізняти словосполучення, що вказують на точну та приблизну кількість предметів; аналізувати числівники в тексті; визначати стиль тексту, замінювати в ньому цифри словами; правильно змінювати за відмінками числівники, що позначають цілі числа; записувати словами арифметичні приклади; розпізнавати кількісні та порядкові числівники; визначати розряди кількісних числівників; складати словосполучення та речення із збірними числівниками; замінювати цифри в реченнях збірними числівниками; виконувати усний та письмовий морфологічний розбір числівників.

Відповідно до сучасних вимог Нової української школи, з позицій компетентнісного підходу необхідно побудувати на уроці роботу так, щоб нові знання про числівник учні здобували самостійно, а поряд із спеціальними вміннями, пов'язаними саме з числівником, формувалися універсальні вміння: аналізувати, групувати, виділяти головне, порівнювати, вирішувати лінгвістичні завдання, застосовувати знання в ситуаціях, аналогічних життєвим.

Компетентнісний підхід до навчання повинен спонукати учнів до

відкриття нових знань, створення на уроці проблемних ситуацій. Для того, щоб граматичні знання здобувалися в результаті аналізу мовного матеріалу, вчитель повинен добирати відповідний матеріал, керувати створенням проблемної ситуації, спостерігати за процесом її вирішення та за необхідності скеровувати на правильне розв'язання проблеми.

На першому уроці з вивчення теми **«Числівник: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль»** пропонуємо створити *проблемну ситуацію*: учитель демонструє шестикласникам слова, корінь кожного з яких має значення числа, але не всі з них – числівники: *два, двоє, подвоїти, удвох; тричі, тридцятиріччя, потроїти, трійка, третій; десять, десятка, десятеро, десятий; п'ятдесятий, п'ятдесятиріччя, п'ятдесят, п'ятдесятиріччя.*

Потім учитель пропонує учням дати відповідь на такі запитання:

- Слова якої частини мови перед вами?
- Чому ви вважаєте саме так? Аргументуйте свою відповідь.
- Чи можна утворити слова з одним коренем, але різною частиномовною приналежністю? Наведіть власні приклади.

У результаті такої бесіди учні роблять висновки про те, що не всі слова, корінь яких має числове значення, є числівниками; що від числівників можна утворити слова іншої частини мови. У школярів розвивається здатність аргументувати свою відповідь. Отже, у шестикласників з'являється інтерес до теми, що вивчається, бажання вирішити проблему як самостійно, так і під час обговорення з однолітками.

У процесі формування загального поняття про числівник як частини мови його основні особливості можуть бути розкриті за допомогою конкретних запитань, відповідаючи на які учні змушені будувати речення з використанням різних числівників у різних відмінках і в ролі різних членів речення. Наприклад, учитель ставить низку запитань:

- Скільки учнів із нашої школи брали участь у міських спортивних змаганнях? (*У міській олімпіаді брало участь сімнадцять спортсменів нашої школи та одинадцять із сусідньої*).

– Зі скількох видів спорту проводилися змагання? (*Змагання проводилися з восьми видів спорту*).

– Скільки наших спортсменів посіли найкращі місця та які? (*Троє спортсменів посіли перше місце, четверо – третє місце, двоє спортсменів – третє місце*).

– Скільком спортсменам вручено персональні нагороди? (*Двом вручено почесні грамоти, п'ятьом дісталися подарунки*).

Відповідаючи на запитання, учні використовують числівники в структурі речення та мають можливість звернути увагу на їх особливості з синтаксичної точки зору. Учитель у процесі бесіди просить також назвати питальні слова, які він використовував у своїх запитаннях і виділити у відповідях ті слова, які безпосередньо відповідають на ці запитання. Потім з'ясовується значення цих слів і встановлюється, яким членами речення вони є. Отримані відомості повинні стати основою загальної характеристики числівника як частини мови. З відповідей виписуються словосполучення з числівниками, а також одиничні числівники зі зазначенням синтаксичної функції: *сімнадцять спортсменів* (підмет), *одинадцять* (підмет), *з восьми видів* (означення), *на першому місці* (означення), *троє* (підмет), *двом вручено* (додаток).

З метою формування загального уявлення про числівник можна запропонувати учням виконати такі завдання:

- **Випишіть у три колонки слова з кількісним значенням: 1) числівники, 2) іменники, 3) прислівники.** З'ясуйте їх лексичне (частиномовне) значення, морфологічні ознаки та синтаксичну роль у реченні.

1. Лінивий двічі ходить, скупий двічі платить. 2. На якусь мить він... знову побачив небо. Воно розділилось на дві половини: одна була чорна, друга – в зорях. 3. З давнього давна у гаї, над ставом, удвох собі на хуторі жили, як діточок двоє – усюди обоє. 4. Майнули в повітрі десятки крил – і голубина згряя знялася в блакить). 5. Стрілка наближалася до пів на одинадцятку. Через кілька хвилин на ганок хтось зайшов легкими кроками. Постукав: раз, два... Інтервал – раз, два, три. 6. Сотні людей з великою гордістю й любов'ю дивились

на димар, що оживав з допомогою їхніх рук. 7. Потім дружним хором почали мурликати дев'ятеро котів.

- **Прочитайте прислів'я та приказки, выпишіть з них числівники. Поясніть, чому це числівники. Якою частиною мови є виділені слова?**

1. День гуляє, три слабий, а на п'ятий – вихідний. 2. Їдеш на день – хліба бери на три. 3. Ходив три дні, а виходив злидні. 4. Багато я маю – тільки три клуні хліба: в одній – вітер, в другій – мак, а третя стоїть так. 5. Краще раз побачити, як **тричі** почути. 6. Кінь на чотирьох – і той спотикається. 7. П'ять днів не робили, а два відпочиваємо. 8. Де один панує, там **сотня** бідує. 9. Лінивий **двічі** робить, а скупий два рази платить. 10. За двома зайцями не гонись, бо й одного не піймаєш.

- **Знайди й выпиши числівники.**

1) П'ятий; 2) п'ятірка; 3) п'ятак; 4) п'ятниця; 5) п'ятка; 6) уп'ятьох; 7) п'ять; 8) п'ятдесятий; 9) п'ятисот; 10) п'ятеро; 11) п'ятачок; 12) п'ятниця; 13) по-п'яте; 14) п'ятибальний; 15) п'ятьмастами; 16) п'ятірня.

- **Визначте, до якої частини мови відносяться слова та словосполучення. Як це можна довести? Поширте їх залежними словами.**

Половина – одна друга; чверть – три чверті; третина – одна третя; півтора – п'ятнадцять; два десятки – двадцять; трійка – три – потроїти – потрійний; п'ятак – п'ятірка – п'ять – п'ятий; десяток – десять; тисяча – тисячний; мільйон – мільйонний; сотня – сто; мільярд – мільярдний.

Завдання з елементами систематизації передбачають побудову схем, алгоритмів, таблиць, опорних конспектів для більш ефективного засвоєння, систематизації та запам'ятовування вивченого матеріалу. Наприклад:

- Складіть таблицю, де буде визначено синтаксичну роль кількісних числівників. Наведіть свої приклади або скористайтеся підручником.

Під час вивчення теми «**Розряди кількісних числівників**» пропонуємо учням виконати такі завдання:

- **Прочитайте. У якій групі речень виділені слова позначають:**
А) кількість предметів та відповідають на запитання *скільки?*

Б) число та відповідають на запитання *скільки?*

В) порядок предметів при лічбі та відповідають на питання *який?*

• **Визначте відмінок числівників.**

I. Трьом кімнатам. Одинадцяти зошитів. Сімома стільцями.

II. Три та сім буде десять. Додайте одинадцять і три. До семи додайте одинадцять.

III. Третю кімнату. Одинадцятим зошитом. Сьомий стілець.

- Складіть зі словами *кілометр, центнер* по два словосполучення: спочатку підберіть до них числівники, що позначають кількість, а потім – числівники, що позначають порядок предметів при лічбі. Позначте головні слова у словосполученні.
- Прочитайте текст. Випишіть числівники та вкажіть їхній розряд за значенням. Які вони за структурою: прості, складні чи складені? Визначте відмінкову форму числівників у тексті.

Найпоширеніша на землі мова – китайська. Нею користуються сімсот мільйонів людей. Англійською розмовляють понад двісті п'ятдесят мільйонів, індійською – хінді та урду – двісті вісімдесят мільйонів. Найспокійніша мова в ескімосів Гренландії: у ній немає лайки. Жінки острова Домініка розмовляють мовою, відмінною від мови чоловіків. Їхню мову називають «жіночою». Найпоширеніша літера в мовах світу – А. Жодної мови без цієї літери немає.

Уважають, що найбільшим поліглотом був професор Копенгагенського університету Расмус Крістіан Раєк. Він говорив на двохстах тридцяти мовах і склав кілька десятків словників та граматик.

- Запишіть загадки. Поясніть, які з них кількісні, а які порядкові числівники. Охарактеризуйте за будовою: прості, складні чи складені. Провідмініайте числівники з 1-го та 5-го речень.

1. Сімсот соколят на одній подушці сплять. 2. Що то за птах, що на вісьмох ногах? 3. В одній скрині сімсот козаків. 4. Шість ніг, дві голови, один хвіст, четверо очей, два носи. 5. Два брати, обидва Кіндрати, через дорогу живуть, один одного не бачать. 6. Має шкір сім, витискає сльози всім.

(*Слова-відгадки*: комар, соняшник, очі мак, вершник на коні, цибуля).

З темою «Розряди кількісних числівників» можна ознайомити шестикласників таким способом: на екрані спроектовано три речення з кількісними числівниками. Учитель пропонує учням завданнями зіставити числівники і пояснити, чим вони відрізняються один від одного, наприклад:

Моїй сестрі тридцять років (числівник зі значенням цілого числа).

Близько три п'ятих гектара землі було засаджено кукурудзою (числівник зі значенням дробового числа).

Двоє геологів довго йшли лісом (числівник зі збірним значенням).

Порівнявши числівники, учні під час бесіди визначають, що числівник *тридцять (років)* позначає ціле число, число *три п'ятих (гектарів)* вказує на дробове число і є дробовим числівником, числівник *двоє (геологів)* – це збірний числівник, який вказує на сукупність.

- **З поданих текстів випишіть, замінивши цифри словами, числівники у дві колонки: 1) кількісні і 2) порядкові.**

I. Малина – це кущ з роду розових, 1–1,5 м заввишки, з річними і здерев'янілими дворічними стеблами. Листки чергові, трійчасті або непарноперисті з 3–5(7) листочками. Плід – збірна червона або жовта соковита кістянка. Плоди мають високі смакові, харчові й дієтичні властивості. У них містяться цукри (4–11%), яблучна, лимонна, саліцилова (1–2%), кислоти, вітаміни С (10–40 мг %), А і Б, ефірна олія; у насінні – жирна олія (20%) (*Ф.Мамчур, Я.Гладун*).

II. Корюківський дуб – пам'ятка природи. Віком понад 200 років. Перебуває у віданні Корюківського лісгоспзагу. Площа 0,01 га.

Корюківський ліс – заповідне урочище (з 1975 року). Дібровний природний комплекс з дубами віком понад 100 років. Площа заповідника 76 га (*Чернігівщина. Енциклопедичний довідник*).

- Пронумеруйте числівники, що входять до назв книг і фільмів, вказавши їхній розряд: 1) кількісні; 2) порядкові; 3) збірні; 4) дробові.

«Три мушкетери», «Сто тисяч», «Один вдома», «Перший вчитель», «Два капітани», «Два брати», «Чотири танкісти та собака», «П'ятий елемент», «П'ятий ангел», «Сім років в Тибеті», «Семеро сміливих», «Сьома подорож Синдбада», «Дев'ять ярдів», «Дванадцять місяців», «Десять негрят», «Дві московки», «Три долі», «Три персні», «Дев'ять з половиною тижнів».

На наступному етапі вивчення кількісних числівників можна запропонувати учням завдання розподілити словосполучення з числівниками *34 магазини, 1/7 колії, четверо учнів, двоє майстрів, 18 автомобілів, 42верстати, 3/8 метри, 4/5 вулиць, 11 кілометрів, семеро хлопців, 2/3 бригади, 12 тролейбусів* за трьома зазначеними вище розрядами і записати словосполучення в таблицю:

Цілі числа	Дробові	Збірні

На закріплення цієї теми пропонуємо виконати такі **завдання**:

- **Випишіть з тексту кількісні та порядкові числівники, поділивши кількісні на цілі, збірні, дробові, неозначено-кількісні.** З'ясуйте відмінність між ними у лексичному значенні, морфологічних ознаках та синтаксичній ролі в реченні.

1. Багато ж тих корінців – страх як багато. Один, два, три... десять, ціла жменя, ціла купа. 2. Щастя – те ж саме, що правда. Не існує половини, трьох чвертей, дев'яти десятих правди, – в такому випадку одна десята буде брехнею і вся правда рушиться в прірву. 3. Пані прийняла Євгенія дуже чемно і здивувалася дуже, коли він їй заявив, що хотів би взяти у неї кількадесят лекцій гри на фортеп'яні. 4. Вона виринула перед нами за кільканадцять кроків. 5. Біля одного весла стояли двоє хлопців, а другим вправлявся сам дідусь. 6. У мене не одно ваше діло, а може – десятеро.

Особливу увагу в процесі вивчення числівника необхідно приділяти формуванню навичок правильного **відмінювання числівників**. Пропонуємо такий спосіб ознайомлення і відмінюванням числівника.

Учням пропонуються для спостереження словосполучення з числівниками *один і два*. Шестикласники отримують завдання провідмінити ці словосполучення та охарактеризувати особливості словозміни цих числівників: *один стіл, одні двері, одне вікно; два столи, два вікна, двоє дверей*. Під час спостережень учні роблять висновок, що числівник *один* узгоджується з іменником у роді, числі й відмінку, як прикметники, й у реченні зазвичай виконує роль означення. Числівник *два* у непрямих відмінках має такі відмінкові закінчення: *дв-а, дв-ох, дв-ом, дв-ома, на дв-ох*.

Звертаємо увагу школярів на той факт, що числівники від *п'яти до двадцяти* і числівник *тридцять* відмінюються як іменники третьої відміни.

Посиленого тренування вимагає засвоєння відмінювання числівників від *п'ятдесяти до вісімдесяти, кільканадцять, кількадесят*, які становлять один тип відмінювання: у них відмінюється тільки друга частина.

Пропонуємо учням виконати таку **вправу**:

- Прочитайте тексти вголос, чітко промовляючи числівники. Спишіть, розкриваючи дужки, замінюючи числівники словами. Яке орфографічне правило необхідно пам'ятати при написанні числівників 50–80, 500–900? Як називаються такі числівники за будовою? Яких правил треба дотримуватися при їх відмінюванні?

1) Береза – дерево, що досить швидко росте. У сприятливих умовах вже у перший рік іноді досягає 50 см, а до 60–80 років 35 (метрової) висоти та 70 сантиметрів товщини. До рубки березові ліси готові вже у 50 років, а до 70 років береза – це чудовий лісоматеріал.

2) Дуб – дерево високе, досягає 40–50 метрів у висоту, а в діаметрі – понад метр. Живе дуб не менше 500 років, але є серед дубового сімейства ветерани, яким понад 1000 років.

У числівниках від *двохсот до дев'ятисот* при відмінюванні змінюються обидві частини. З метою формування вміння правильно вживати в мовленні відмінкові форми числівників від *двохсот до дев'ятисот* пропонуємо учням усно і письмово відмінювати словосполучення з чіткою вимовою важких форм,

наприклад: *вісімдесят вісім зошитів, п'ятсот шістдесят чотири виборці, триста шістдесят п'ять днів, вісімсот сорок п'ять книг, чотириста сімдесят п'ять квіток, двісті дев'яносто п'ять закладів освіти, три тисячі шістсот вісімдесят сім гектарів, дев'ятсот два вагони.*

Характеризуючи **дробові числівники**, вчитель повинен насамперед звернути увагу учнів на те, що вони означають якусь частину предмета, що приймається за одиницю (*дві треті зошита, сім десятих метра* і т.д.).

Учитель пропонує дітям зразки відмінювання дробових числівників, підкреслюючи, що у процесі відмінювання змінюються обидві частини: чисельникове слово змінюється як кількісний числівник, а знаменникове – як порядковий (*три восьмих урожаю, трьох восьмих урожаю, трьом восьмим урожаю тощо*).

Н.в.	• три четверті площі
Р.в.	• трьох четвертих площі
Д.в.	• трьом четвертим площі
З.в.	• три четверті площі
О.в.	• трьома четвертими площі
М.в.	• на трьох четвертих площі

Для формування умінь правильного вживання дробових числівників можна використати узагальнювальну схему (рис. 2.2). Такі схеми сприяють систематизованому засвоєнню матеріалу. Завдяки подібним таблицям, схемам та опорним конспектам учні оволодіють теоретичними знаннями та зможуть вільно застосовувати їх на практиці.

Рис. 2.2. Особливості вживання дробових числівників

На закріплення вивчення дробових числівників учитель може запропонувати таку вправу:

- Перепишіть текст, замінивши цифрові позначення словами. Визначте відмінок числівників. Випишіть дробові числівники, провідмінійте їх.

Карат – одиниця ваги дорогоцінного каміння. Колись при зважуванні коштовностей вживалися зерна або боби. Карат – це вага боба. Він дорівнює 0,2 г. Більшість алмазів мають невелику вагу. Камені в 1–2 карати вважаються вже великими. Алмазу більше 20 каратів надають ім'я, як людині. Таке каміння відоме у всьому світі.

Найбільший алмаз – Куллінан, знайдений на початку ХХ століття в Південній Африці. Він важив 3106 каратів. Ніхто у світі його не міг купити. Його довелося розколоти на частини. Вийшло 105 різних за вагою діамантів. Найбільші з них: «Зірка Африки» – важить 530,2 карати, «Куллінан II» – 317,4 карати. Вони прикрашають корону та скипетр королів Англії.

Вивчаючи **збірні числівники**, необхідно враховувати, що вони виражають спільність, сумісність, використовуються насамперед у розмовному мовленні та мають обмеження щодо поєднання з іменниками. Для формування

в учнів уміння правильно вживати збірні числівники, пропонуємо використовувати завдання, яке спонукає самотійно назвати початкову форму одного або двох збірних числівників, а потім провідміняти їх у поєднанні з іменниками. Учні добирають потрібні слова та утворюють поєднання (*трьох ножиць, семеро дітей*). Потім учитель може запропонувати скласти речення з отриманими словосполученнями, вживаючи їх у називному або знахідному відмінку, наприклад: *Для роботи гуртка треба придбати трьох ножиць. Семеро дітей взяли участь у спортивних змаганнях.*

Під час вивчення теми «Збірні числівники» пропонуємо такі завдання:

- Запишіть, використовуючи, де можливо, збірні числівники: 2 (*хлопці*), 3 (*селянина*), 4 (*штани*), 6 (*чоловіки*), 2 (*окуляри*), 7 (*школярі*), 3 (*ворота*), 4 (*вовчєня*), 3 (*ложки*).
- Вставте замість крапок числівники *обидва, обидві* в потрібному відмінку. Запишіть речення: *На ... стінах висіли стенди. З... сторін нависали густі крони дерев. В ... хлопців чудові оцінки.*
- виправте помилки там, де вони є: 1) трьох ведмедів, 2) шестеро друзів, 3) двоє подруг, 4) четверо вовчєнят, 5) п'ятеро саней, 6) семеро діб; 7) близько півтора доби; 8) трьох розумників.

Учням необхідно показати граматичну схожість **порядкових числівників** з відносними прикметниками та їх словотвірний зв'язок із кількісними числівниками. Для організації такої роботи пропонуємо використовувати метод бесіди, під час відповіді на запитання учні будуть змушені вживати різні порядкові числівники:

- У якому році ти народився? Назви число та місяць.
- У якому класі ти навчаєшся?
- Яке місце ти посів у спортивних змаганнях?

Виділяючи словосполучення з порядковими числівниками, учні встановлюють, що порядкові числівники вказують на порядковий номер предмета, відповідають питанням *який? котрий?* та в реченні є означенням або обставиною часу, що означає дату.

- Випишіть з тексту порядкові числівники. Поряд із кожним виписаним словом напишіть пояснення, відповідаючи на запитання: Що означає числівник і на яке питання відповідає? Як змінюється? З яким словом пов'язано?

Ми підійшли до шестиповерхового будинку. Біля другого під'їзду на двох лавах сиділо п'ятеро підлітків. Один із них був мені знайомим. Виявилося, що це був приятель мого брата, який навчався в п'ятому класі. Вони були знайомі з семирічного віку. У 2022 році вони вперше відпочивали разом у літньому спортивному таборі, де мій брат посів третє місце зі стрибків у довжину.

Варто звертати увагу на те, що порядкові числівники, як і повні прикметники, змінюються за родами, числами і відмінками, числівник *третій* відмінюється за зразком присвійних прикметників: *третій, третього, третьому* і т.д. Учитель повинен обов'язково наголосити на тому, що при відмінюванні складених порядкових числівників змінюється лише остання частина.

Під час вивчення **видів числівників за будовою** пропонуємо використовувати завдання з пояснювальною функцією, що передбачають пояснення учнями того матеріалу, з яким вони працюють під час виконання вправи. Завдання такого характеру ставлять учнів перед необхідністю доводити правильність виконання, тобто застосовувати нові теоретичні знання у різних ситуаціях усвідомлено. Наприклад:

Використовуючи матеріали параграфа про класифікацію числівників за будовою, розкажіть про прості, складні та складені числівники. Поясніть особливості відмінювання кожної групи слів на прикладі наведених словосполучень: *Працювати 4 години, 12 місяців, 90 годин, близько 320 днів, проїхати 167 кілометрів, добігти за 44 секунди, купити книгу за 234 гривні.*

- Випишіть числівники та розподіліть відповідно до їхньої структури: прості, складні, складені.

За все своє життя людина з'їдає сорок тонн їжі та вдихає триста вісімдесят тисяч кубічних метрів повітря. Щорічно серце витрачає стільки

енергії, скільки потрібно для того, щоби підняти вантаж вагою близько дев'ятисот кілограмів на висоту чотирнадцять метрів. На голові людини близько ста двадцяти тисяч волосся. А за все життя в людини випадає і знову виростає півтора мільйона волосся. Людський мозок складається з десяти мільярдів нервових клітин і має здатність запам'ятовувати вісімдесят шість мільйонів одиниць інформації. Кожної секунди в головному мозку людини відбувається близько ста тисяч хімічних реакцій.

Мозок за нуль цілих і п'ять сотих секунд розпізнає об'єкт, зображення якого зафіксувало око.

Далі можна розглянути **особливості поєднання іменників з іншими іменниками** (три, чотири, п'ять та ін.). Учні отримують завдання утворити словосполучення цих числівників з одними і тими ж іменниками, наприклад: *два трактори, три трактори, чотири трактори, п'ять тракторів* і т.д. Без особливих зусиль учні встановлюють, що з числівників *два, три, чотири* іменники набувають форми родового відмінка однини, а з числівниками *п'ять, шість* – форму родового відмінка множини і т.д.

Пропонуємо виконати такі **завдання**:

- Узгодьте там, де це можливо, числівники, що стоять у дужках, з іменниками. Усно складіть з ними речення.

(Один, одна, одна, одні) діти, ворота, щипці, ножиці, людина, завдання, сторінка, вправа.

(Два, дві, двоє, обидва, обидві) річка, будинок, юнак, доба, жінка, підручник, хлопці.

(Четверо, чотири) студент, учень, магазин, хлопчик, сани, ножиці, панчохи.

(Вісім, восьмеро) книга, будинок, учень, чоловік, діти, доба, шахтар.

- Перепишіть, замінюючи числа словами та правильно поєднуючи їх з іменниками.

11 (апелсини, мандарини, лимони), 10 (яблука), 6 пар (чоботи, валянки та черевики), 4 пари (панчохи та шкарпетки), 500 (грами) цукру, 15 (кілограми,

помідори), 8 банок (баклажани, томати), сила струму 5 (ампери), напруга 127 і 220 (вольти), 16 (спортсмени-грузини), 60 (студенти, татари, башкири, туркмени), 300 (туристи, болгари, румуни, угорці), площа 890 (га), відстань 480 (кілометри).

Формуванню в учнів мовленнєвих навичок, які можна перенести в реальні умови спілкування, сприяють **вправи на конструювання речень і зв'язних текстів** відповідно до запропонованої теми. З метою розвитку мовлення можна запропонувати учням вибрати з будь-яких джерел (книг, журналів, газет, календарів) цифрові дані, які вони вважають найбільш цікавими, і, використовуючи їх, скласти невелике письмове повідомлення. Найцікавіші та правильно складені повідомлення можна помістити в класі, оформивши їх як публікацію під рубрикою «Чи знаєш ти що...?» або скласти невеликий зв'язний текст на тему «Спорт у нашій школі» тощо.

Завдання з елементами конструювання та моделювання спрямовані на конструювання речень і текстів із використанням числівників певного розряду, підрозряду, граматичної форми. За цим принципом створюються словосполучення, речення тощо, приміром:

- Використовуючи числівники, склади речення з однорідними членами, з'єднаними безсполучниково, і запиши його. Склади схему речення.
- Зі збірними числівниками *двоє, троє, четверо* складіть і запишіть 2–3 речення, де зазначені числівники входять до складу підмета, і 2–3 речення, де вони виконують роль другорядного члена речення. Словосполучення з числівником підкресліть як член речення.
- Складіть з числівниками *двадцятьоро, тридцятьоро* словосполучення, підставляючи до них такі іменники: *хлопці, діти, теля, подруга, сани, ніч, штани*. Які це числівники? Чи вдалося скласти словосполучення з усіма іменниками? Чому? Відповідь аргументуйте.
- Складіть і запишіть 3–4 речення, що містять назви свят, у яких вживаються числівники. Виконайте морфологічний розбір одного з них.
- Прочитайте речення. Знайдіть у них словосполучення з кількісним

значенням. Необхідно змінити речення так, щоб у них передавалася інформація не про точну, а про приблизну кількість чогось. Складіть якнайбільше варіантів речень.

1. Екскурсія містом триватиме три години.
 2. Двадцять п'ять учнів візьмуть участь у спортивному змаганні.
 3. Кілограм цукерок коштує сто двадцять гривень.
- Утворіть зі словосполучень складні прикметники. Запишіть їх.

Ювілей 90 років, мороз 40 градусів, спека 38 градусів, висота 900 метрів, будинок з 450 квартирами, колектив у 1,5 тис. осіб, відстань 340 кілометрів, бак на 200 літрів, місто з населенням у 1, 5 млн осіб.

Як видно з наведених прикладів, перед учнями постає проблема перебудувати, змінити, доповнити тощо. Для її вирішення необхідно скористатися допоміжними словами, додатковими знаннями з особистого комунікативного досвіду.

З метою формування комунікативної компетентності доцільно використовувати **вправи на редагування**, що сприятиме запобіганню помилок у мовленні учнів, наприклад:

- Знайдіть речення, у яких форма числівника обрана неправильно. Поясніть причину помилки та виправте її.

Робота тривала сто двадцять три дня.

Нам вдалося подолати близько тисячі вісімсот сорок кілометрів.

Я прийшов до крамниці з сімастами п'ятьдесяти чотирьма гривнями в кишені.

- Виберіть правильний варіант. Поясніть свій вибір.

1. Підстрелив трьох качок. – Підстрелив три качки. 2. Купив три зошити. – Купив троє зошитів. 3. За стами книг. – За сто книг. 4. До півтора метри. – До півтора метра. 5. До півтораста кілометрів. – До півторастах кілометрів. 6. Приходило п'ять студентів. – Приходили п'ятеро студентів. 7. Двоє туфель. – Пара туфель. 8. Пара днів. – Два дні.

- Знайдіть та виправте мовленнєві помилки.

У сім'ї було п'ятеро дочок; дорогами нищпорили двоє вовків; троє лоша паслися на лузі; свято Восьме Березня; перед Восьмим Березнем; до десятого січня; перед третім квітнем; на мене дивилися шість очей; обидві штани були розірвані; двадцять дві доби вирував буревій; дача площею в сім цілих і два десяти гектарів землі.

З метою активізації вживання числівників у мовленні шестикласників пропонуємо використовувати **творчі завдання**, що передбачають складання діалогів за запропонованим початком або відповідно до ситуації; складання монологічного висловлювання з використанням різноманітних матеріалів (книжок, періодичних видань тощо).

Творчі завдання вимагають від учнів не простого відтворення інформації, а її самостійного перетворення, найчастіше вживання вивчених мовних одиниць у мовленні. У процесі виконання таких завдань зростає самостійність учнів, тренується їхня готовність до прийняття незвичайних, нестандартних рішень. Наприклад:

- Вам потрібно розширити інформацію на сайті Національного музею Тараса Шевченка. Використовуючи наведені словосполучення, складіть текст, у якому числівники будуть прописані словами та вживатися в будь-яких відмінках:

Галерея картин Т. Шевченка в 1933 р.; функціонування галереї з 1934 р.; відкриття Центрального музею Т.Г. Шевченка у квітні 1941 р.; евакуйовані фонди 1941 р.; відкриття Державного музею Т.Г. Шевченка 24 квітня 1949 року; статус національного 31 березня 2001 р.; 24 зали; понад 4 тис. експонатів; 800 оригінальних картин, портретів, малюнків; 26 виконаних олією картин; 522 акварельні та олівцеві малюнки; 166 меморіальних речей; 533 архівні справи: 34 867 прим. книжкових фондів.

Додаткове завдання до тексту:

– Що ще унікального є в цьому музеї? Якщо ви там були – що найбільше запам'яталося?

– У музеї є автографи письменників. Чи знаєте ви, чий автограф там

зберігаються?

– Як дістатися до музею?

Особливим типом творчого завдання є життєве (або ситуативне) завдання:

- **«Життєве» завдання.** 1. Ситуація. Створення статистичного портрета класу. 2. Твоя роль. Фахівець із оброблення даних. 3. Опис ситуації. Ви вирішили проаналізувати кількісні характеристики учнів класу. Для цього вам необхідно зібрати таку інформацію: загальна кількість учнів у класі, середній вік, співвідношення хлопчиків і дівчаток (кого і наскільки більше), середня успішність (наскільки більше / менше учнів навчається на «добре» та «відмінно» порівняно з іншими), заняття спортом, захоплення музикою та ін. 4. Результат. Написаний кожною групою та поданий у вигляді графіка (діаграми) короткий статистичний звіт. У звіті необхідно використовувати цілі, дробові та збірні числівники, а також слова *близько, більше, менше* та ін.»
- Прочитайте прислів'я та приказки. Випишіть у початковій формі складні прикметники, першою частиною яких є числівники. Усно складіть коротку розповідь, розкривши зміст прислів'я «Багатство – не в золоті, довголіття – не в тисячолітньому віці».
 1. Одинадцятиденна церемонія на десятиденному весіллі.
 2. Він шестимісячним народився.
 3. Шестирічна розумниця краща за шістдесятирічного дурня.
 4. Двадцятирічна дівчина і трирічне лоша – найкрасивіші.
 5. Бійся не дракона десятиголового, а людини двомовної.
 6. Розгнівавшись, можна стрибнути в колодязь, але навіть семиразовий гнів не допоможе звідти вибратися.
 7. Багатство – не в золоті, довголіття – не в тисячолітньому віці.

Для учнів 6-х класів буде цікавою ситуація «Магазин», яка дає змогу закріпити вживання числівників у мовленнєвій практиці. Можна запропонувати такі варіанти:

1. Ти у книгарні. Купи кілька зошитів, ручку та олівець. Дізнайся, скільки це коштує (слова: гривня, копійка, платити, вибачитися, кілька, потрібен, гумка, шкільний, підійти до каси, числівники від 1 до 100).

2. Ти прийшов у продовольчий магазин. Тобі потрібно купити цукор, сир, трохи цукерок. Поговори з продавчиною (слова: запитати, відповідати, половина, коштує, кілограм, грам, півтора, двісті, триста).

3. Ти прийшов у магазин, тобі потрібно купити 2 пачки печива та кілограм цукерок. Запиши діалог із продавчиною.

4. Ти прийшов у магазин «Овочі – фрукти» Розкажи, що і в якій кількості ти купиш. Скільки це буде коштувати?

5. Ти хочеш купити п'ять зошитів, але тобі дали два. Що ти скажеш продавчині?

Основна сфера вживання числівників – усне мовлення. З метою вироблення практичних навичок та формування правильної вимови та вживання числівників доцільно проводити різноманітні усні вправи. Ефективним є читання текстів із числовим матеріалом, де цифри позначені цифрами. Таку роботу краще проводити у вигляді гри, пропонуючи учневі побути в ролі телеведучого. Наведемо зразки таких текстів і завдань до них:

- Уявіть, що ви телеведучий. Вам потрібно озвучити демографічну ситуацію на Сумщині. Варто пам'ятати про вживання числівників відповідно до норм української мови:

«Депопуляція – це характерна особливість демографічної ситуації в Сумській області, де простежується низький рівень народжуваності, високий рівень смертності, що і зумовило загальне скорочення чисельності населення. Протягом 2000–2020 рр. чисельність населення скоротилася майже на 9,3% (міське – на 6,3%, сільське – на 15,4%). Найменший коефіцієнт народжуваності в області фіксувався за підсумками 2020 р. – 5,7 на 1000 осіб. Протягом 1995–2020 рр. рівень народжуваності знизився на 31,3%. Рівень смертності населення за останні 20 років знизився на 1,1%. Основними причинами смертності населення у 2020 році були серцеві захворювання,

онкологія та COVID-19»

- Уявіть, що вам запропонували працювати на телебаченні й вести програму «Чи знаєте ви, що...озвучте подані тексти, правильно вживаючи числівники:

1. *Марс менший за землю. Діаметр планети тільки в 2 рази більший за діаметр Місяця і становить близько 6800 кілометрів. Час обертання Марса навколо своєї осі дорівнює 24 години 37 хвилин 26 секунд. А річний шлях його навколо Сонця вимірюється 669 земною добою.*

2. *Чи знаєш ти, що список корисних копалин, виявлених у надрах Антарктиди, становить понад 147 назв, а поверхня шостого континенту покрита 300 видами лишайників та 70 видами мохів.*

3. *На Марсі є гори заввишки 600–900 метрів. У нього 2 супутники. Відстань одного з них вимірюється 5800 кілометрами, а іншого – 23000. На Марсі суворий клімат. Взимку морози сягають 70–80°, а влітку рідко буває більше 10° тепла.*

4. *Особливо багатий рослинний та тваринний світ у районі екватора, де часто йдуть дощі. Тут розташовуються вологі екваторіальні ліси. Деревя в них ростуть дуже швидко й за 10–15 років досягають 30–40 метрів. Таких розмірів дерева наших лісів сягають лише за 150–200 років.*

5. *Серце дорослої людини за розмірами дорівнює стислому кулаку. Але за 24 години воно виробляє енергію, якої б вистачило, щоб підняти 68000 кг. вантажу, або вагу локомотива на висоту 30 см від землі. За 24 години воно перекачує близько 16 360 літрів крові.*

Цей дивовижний орган, вага якого може становити від 225 до 340 г. Серце стискається і розжимається понад 100 000 разів на добу.

З метою розвитку мовлення школярів та розширення їхнього світогляду необхідно широко використовувати у вправах статистичні дані з енциклопедій, підручників, газет та журналів. Це дозволяє вирішувати не лише освітні, пізнавальні, а й виховні завдання. Подібні тексти викликають не тільки інтерес, а й бажання поділитися отриманими знаннями з друзями, батьками, а отже,

дитина не лише на уроці, а й удома ще раз прочитає текст, ще раз проговорить цифри словами.

Крім зв'язних текстів можна запропонувати вправи, які складаються з окремих речень, але пов'язані однією темою. Наприклад:

1. Найкоротша орбіта в Меркурія, повне коло він робить за 38 діб, а найдовша – у Плутона: 250 років. 2. Земля встигає обернутися навколо своєї осі 117 разів, а Венера лише один. 3. Марс менший за Землю в 2 рази. А знаходиться в 1,5 рази далі від Сонця, тому тепла та світла йому дістається менше, ніж Землі. 4. Юпітер більший за Землю в 13 разів. 5. На небі понад 200 000 000 зірок.

2. Слух кішки в 3 рази досконаліший за слух людини, а її зір у 6 разів гостріший за наш. 2. Язик синього кита важить до 4 тонн. Як великий слон! 3. Собачий кліщ після «обіду» важить у 223 рази більше, ніж натщесерце. 4. Згряя сарани чисельністю 1 000 000 особин з'їдає протягом дня 20 тонн рослинної маси, повністю оголюючи землю. 5. Тарганів налічується близько 3600 видів, але лише 6 – супутники людини, непрохані гості її житла.

3. Велетнем серед дерев вважається евкаліпт, окремі екземпляри якого можуть досягати 150–160 метрів. 2. Найбільший плід було виявлено в гігантського гарбуза. У діаметрі він сягає 1 м., а вага його – 100 кг. 3. Великі (до 10 м у висоту) кактуси накопичують у своїх м'ясистих стеблах до 3 тонн води. Стільки вміщує автоцистерна.

Отже, інтерес учнів до статистики, цифрових позначень потрібно підтримувати протягом усього вивчення числівників, тоді граматичні відомості, які засвоюють учні, сприйматимуться ними як необхідний етап в оволодінні життєво важливими вміннями. Цього можна досягти шляхом використання спеціальних текстів, а також особливими вправами і завданнями (проблемні ситуації, завдання з елементами систематизації, конструктивні вправи, завдання на редагування, творчі вправи), що сприятимуть формуванню правильного вживання числівників та поєднання їх з іншими частинами мови.

ВИСНОВКИ

Науково-теоретичні узагальнення та результати дослідження спонукають до таких загальних висновків:

1. Категорія кількості є однією з найбільш абстрактних, загальних і багатоаспектних категорій мислення сучасної людини. Кількість є такою ж необхідною ознакою предмета, як і якість, локалізація, дія тощо. Різні аспекти категорії кількості вивчають як природничі, так і гуманітарні науки. Поняття кількості широко використовується в філософії, математиці, фізиці, хімії, геології, біології тощо.

2. У мові відображаються різні аспекти категорії кількості. Сфера кількості охоплює різноманітні яруси мовної структури – фонетичний, морфологічний, синтаксичний, лексичний. Наприклад, на *фонетичному рівні* досліджується один із засобів вираження маркованого оцінювання – просодія, що впливає на початкову словникову семантику слова. Зсув рематичного акценту в поверхневій структурі може змінювати статус компонента в тлумаченні кванторного слова. На *морфологічному рівні* вчені досліджують можливість вираження кількості за допомогою окремих морфем (багато-, мало-, мульти-), граматичної категорії числа, ступеня порівняння, особи, часу та виду, а також системою частин мови. На *синтаксичному рівні* дослідження щодо кількісної семантики пов'язані з порядком слів, різними типами зв'язку в словосполученнях, прийомами повтору, переліку. На *лексичному рівні* вивчається лексика з кількісною та кількісно-якісною семантикою. До лексичних засобів вираження квантифікації поряд із повнозначними частинами мови вчені відносять різні слова з кількісними значеннями: прийменники, частки тощо.

3. Основною формою вираження кількості є числівник. Огляд літератури з теми дослідження засвідчив, що існують різні точки зору мовознавців щодо частиномовного статусу числівників: одні вчені співвідносять їх з іменниками та прикметниками; інші тільки порядкові числівники відносять до прикметників, а за кількісними та збірними визнають особливий статус; треті

виділяють числівник в окрему частину мови.

У нашому дослідженні ми дотримуємося семантичного підходу до виділення числівника як самостійної частини мови, що означає число, кількість або порядок предметів при лічбі та відповідає на питання *скільки? котрий? котра? котре? котрі?* Числівник поєднує такі лексико-граматичні розряди: кількісні та порядкові. Крім того, кількісні числівники поділяються на цілі, збірні та дробові. У реченні кількість виражається прислівниками, іменниками, прикметниками, займенниками, фразеологізованими поєднаннями і т.п.

4. Аналіз чинної програми з української мови, шкільних підручників, спостереження за освітнім процесом засвідчили, що вивчення теми «Числівник» спрямоване на реалізацію мети та основних завдань шкільного курсу української мови, що полягають у формуванні лінгвістичної та комунікативної компетенції учнів. Комплекс завдань чинних підручників з української мови для учнів 6-х класів не може бути використаний повною мірою в умовах семантико-функціонального підходу, оскільки в ньому достатньо не представлено вправ конструктивного, творчого характеру, що відповідає вимогам концепції Нової української школи.

5. Констатувальний зріз серед учнів 6-х класів, що охоплював виконання контрольної роботи, засвідчив, що школярі мають недостатній рівень сформованості знань і вмінь з теми «Числівник». Було встановлено, що існують значні прогалини щодо розуміння морфологічних особливостей числівників та їх відмінювання. Недостатньо сформовані вміння шестикласників щодо узгодження числівників із іменниками. Результати констатувального зрізу знань і вмінь учнів спонукають до висновку про те, що існує потреба в розробленні методичної системи вивчення числівників у семантико-функціональному аспекті. З метою підвищення пізнавальних інтересів учнів, формування в них прагнення до оволодіння числівником для успішного процесу комунікації необхідно приділяти увагу якісному рівню мовної освіти шляхом розроблення різноманітних вправ і завдань конструктивного, проблемного, творчого характеру.

6. Вивчення лінгвометодичних джерел з теми дослідження, а також аналіз програм і підручників з української мови, результати констатувального експерименту дозволили визначити зміст і послідовність вивчення теми «Числівник» у 6-му класі.

У нашому дослідженні розроблено методичні рекомендації щодо вивчення числівника, зокрема опанування таких тем: «Числівник: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль», «Розряди числівників за значенням», «Відмінювання кількісних числівників», «Відмінювання порядкових числівників», «Поєднання числівників з іменниками».

Запропоновано вправи і завдання (проблемні ситуації, завдання з елементами систематизації, конструктивні вправи, завдання на редагування, творчі вправи), що спрямовані на формування в учнів умінь уживати числівники в усному та письмовому мовленні відповідно до норм сучасної української літературної мови; аналізувати та давати характеристику загальнокатегоріального значення, морфологічних ознак та синтаксичної ролі числівників; складати речення з числівниками; правильно вимовляти числівники, записані цифрами; розпізнавати прості, складні та складені числівники; розрізняти словосполучення, що вказують на точну та приблизну кількість предметів; аналізувати числівники в тексті; визначати стиль тексту, замінювати в ньому цифри словами; правильно відмінювати числівники, що позначають цілі числа; записувати словами арифметичні приклади; складати словосполучення та речення зі збірними числівниками; замінювати цифри в реченнях збірними числівниками; виконувати усний та письмовий морфологічний розбір числівників.

На нашу думку, вчителеві треба приділяти особливу увагу тестовому матеріалу, який містить числівники, оскільки тексти, крім освітніх цілей, мають значні пізнавальні та виховні можливості.

Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо в дослідженні проблеми вивчення інших частин мови відповідно до сучасних вимог Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бакум З. П. Модернізація методів навчання української мови. *Складні питання вузівського курсу української мови: збірник наукових праць*. Кривий Ріг. 2002. С. 6–10.
2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: нариси із словозміни та словотвору. Ужгород : Закарп. обл. вид-во, 1960. 416 с.
3. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія: підручник для студ. філол. фак-тів вузів. Київ : Либідь. 1993. 336 с.
4. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії: функціональний аналіз. Київ : Наук. думка, 1991. 172 с.
5. Биконь Т. Вивчення розділу «Морфологія» на уроках української мови в системі компетентнісної освіти. *Українська мова і література в школі*. 2013. №6. С. 45–49.
6. Білоус О.В. Вікова психологія : навчальний посібник. Чернігів : Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2015. 108 с.
7. Бондаренко Н. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. № 12. С. 2–8.
8. Бронікова С.А. Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Одеса, 2004. 205 с.
9. Варзацька Л. Етапи формування морфологічної компетентності учнів 5–7 класів. *Дивослово*. 2016. № 3. С. 2–5.
10. Варзацька Л. Метод опорних умінь у системі компетентнісно-мовної освіти. *Дивослово*. 2012. № 11. С. 3 – 8.
11. Васянович Г. П. Основи психології: навчальний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. 114 с.
12. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.

13. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови /за ред. І. Вихованця. Київ: Пульсари, 2004. 400 с.
14. Вікова і педагогічна психологія: навчальний посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька та ін. Київ: Каравела, 2006. 259с.
15. Вікова психологія / за ред. Г. С. Костюка. Київ: Рад. шк., 1976. 269 с.
16. Волкотруб Г. Й. Практична стилістика сучасної української мови: Використання морфологічних засобів мови: навч. посіб. Київ: ТОВ «ЛДЛ», 1998. 176 с.
17. Глазова О. П. Українська мова: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2014. 240 с.
18. Голуб Н. Категорійний апарат сучасної української лінгводидактики: проблеми і перспективи. *Дивослово*. 2013. № 6. С. 14–18.
19. Голуб Н. Концептуальні засади сучасної методики навчання української мови в загальноосвітній школі. *Український педагогічний журнал*. 2015. №1. С. 107–118.
20. Голуб Н. Методичні рекомендації щодо навчання української мови в умовах компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. №9. С. 2–7.
21. Городенська К. Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості. *Науковий вісник Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки*. Луцьк: РВВ «Вежа2, 2002. № 5. С. 23–26.
22. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. Рекомендації з найскладніших уживань та проблемного правопису слів. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 3. С. 23–25.
23. Горохова Т. Формування граматичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури на засадах текстоцентричного підходу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ. 26с.
24. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навч. закладів. Київ: Академія, 2004. 335 с.
25. Грипас Н. Я., Плющ М. Я. Українська мова. Дидактичний матеріал з

морфології. Київ: Ленвіт, 2003. 184с.

26. Грищенко А. П. Модальність і часова віднесеність як зовнішньо-синтаксичні ознаки речення. Синтаксис словосполучення і простого речення. Київ : Наук. думка, 1975. С. 16–29.

27. Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т., Жук М. Г. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Грамота. 2014. 272 с.

28. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2014. 256 с.

29. Загальна психологія / підручник. 2-ге вид., переробл. і доп. за загальною редакцією академіка С. Д. Максименка. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с.

30. Загнітко А. Організація самостійної роботи у Всеукраїнському віртуально-лінгвістичному діалозі: лінгвометодологічні та лінгвокомп'ютерні засади. *Українська мова і література в школах України*. 2015. № 12. С. 3–14.

31. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис: сучас. вітчизн. посіб. Серія: Ефективне навчання. Донецьк: БАО, 2011. 992 с.

32. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Донецьк: Дон НУ, 1996. 437с.

33. Загнітко А. П. Іменниково-числова категорійність: типологічно-теоретичний та типологічно-функційний аспекти. *Вісник Одеського національного університету. Серія «Філологія»*. Одеса, 2012. Т. 17. Вип. 4. С. 37–44.

34. Задорожний В. Морфологія як семантичний чинник. *Українська мова і література в школах України*. 2015. № 11. С. 8–14.

35. Івченко М. П. Числівники української мови. Київ : Вид-во Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 1955. 143 с.

36. Карпенко А. Кількість як категорія онтології, пізнання та мови. *Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні: збірник наукових статей*. Глухів : Глухівський національний педагогічний

університет імені Олександра Довженка, 2023. С. 58–65. URL: https://drive.google.com/file/d/1TLgnRlnqJ68LM_5qoCOz-U7xiCJMH8ei/view (дата звернення: 01.06.2023)

37. Карпенко А.В. Особливості вивчення числівників у закладах загальної середньої освіти. *Глухівські наукові читання – 2023. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук : матеріали XIII Міжнародної інтернет-конференції молодих учених і студентів* (м. Глухів, 6–8 грудня 2023 року) / за заг. ред. А. С. Полякової. Глухів : Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023. С. 170–171. URL: <http://gnpu.edu.ua/index.php/ua/nauka/podii-ta-oholoshennia> (дата звернення: 10.12.2023)

38. Карпенко А. В. Семантико-функціональні особливості числівника. *Наука та освіта в умовах війни : матеріали звітної науково-практичної конференції здобувачів вищої та фахової передвищої освіти* (м. Глухів, 23–24 травня 2023 року). Глухів : Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2023. С. 115–117 URL: https://drive.google.com/file/d/1NmsTtK51K_GjG4qegDi5O45kWjiSgOrI/view?pli=1 (дата звернення: 29.05.2023)

39. Карпенко Ю. О. Ще раз про критерії виділення частин мови. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 76–80.

40. Колобич О. П. Загальна психологія : навчально-методичний посібник. Львів, 2018. 172 с.

41. Кулик О. Пріоритетність текстоцентричного підходу до навчання української мови в загальноосвітній школі. *Теоретична і дидактична філологія*. 2013. № 15. С. 38–48.

42. Кучеренко І. Загальнодидактичні і лінгвометодичні вимоги до сучасного уроку української мови. *Українська мова і література*. 2013. № 10. С. 7–12.

43. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія. Видання друге, уточнене й доповнене. Вінниця: Поділля-2000. 2003. 463 с.

44. Кучеренко І. Основні підходи до систематизації та структурування

уроку української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 7–8. С. 7–12.

45. Кучерук О. А. *Методи навчання української мови в загальноосвітній школі: словник-довідник*. Житомир: Рута, 2010. 184 с.

46. Кучерук О. А. *Система методів навчання української мови в основній школі теорія і практика : монографія*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 420 с.

47. Лещенко Г. П. Вивчення морфології в 6–7 класах загальноосвітньої школи за комунікативно-функційним та компетентнісним підходами. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2015. Вип. 57. С. 194–198.

48. Лещенко Г. П. Комунікативні завдання у системі вивчення морфології у 6–7 класах загальноосвітніх шкіл. *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії*. 2010. Вип.18. С. 243–248.

49. Лукінова Т. Б. *Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис)*. Київ : Наук. думка, 2000. 370 с.

50. Максимчук Г., Хом'як І. *Інтерактивні методи навчання української мови*. *Дивослово*. 2012. № 8. С. 18–22.

51. *Методика вивчення української мови в школі : посіб. для вчителів*. Київ : Рад. шк., 1987. 248 с.

52. *Методика викладання української мови в середній школі: навч. посіб. / за ред. І. С. Олійника*. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Вища школа, 1989. 440 с.

53. *Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах : підруч. для студ.-філологів / за ред. М. І. Пентилюк*. Київ: Ленвіт, 2000. 262с.

54. *Методика навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах : підруч. для студ. / за ред.: М. І. Пентилюк*. Київ: Ленвіт, 2004. 386 с.

55. Олійник А. *Дидактичний матеріал з морфології*. *Українська мова і література в школі*. 2019. №5. С.20–25.

56. Олійник А. Дидактичний матеріал з морфології. *Українська мова і література в школі*. 2019. № 6. С.35–44.
57. Омельчук С. А. Шкільна морфологія української мови в аспекті сучасних лінгвістичних концепцій. *Наукові записки. Серія: Філологічна*. Острог: Острозька академія. 2013. Випуск 40. С. 239–242.
58. Омельчук С. Вивчення функційних особливостей числівника на засадах дослідницького підходу. *Дивослово*. 2011. № 5. С. 6–10.
59. Омельчук С. Використання лінгвістичного експерименту в процесі вивчення морфології української мови. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 5. С. 27–32.
60. Омельчук С. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика : монографія. Київ: Генеза, 2014. 368с.
61. Омельчук С. Шкільна морфологічна терміносистема української мови: ретроспективний аналіз. *Українська мова і література в школі*. 2014. № 1. С. 7–13.
62. Омельчук С. А. Формування граматичних понять з морфології української мови в учнів основної школи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. пр.* / Відп. редактор М. Я. Плющ. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 9. С. 217–220.
63. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.
64. Пентилюк М. І., Караман С. О. та ін. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2000. 264 с.
65. Пентилюк М. І., Нікітіна А. В., Горошкіна О. М. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5–9.
66. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах у таблицях і схемах : навч. посібник. Київ:

Ленвіт, 2010. 136 с.

67. Перспективні освітні технології: наук.-метод. посіб. / за ред. Г. С. Сизоненко. Київ: Гопак, 2000. 560 с.

68. Пиаже Ж. Генезис числа у ребёнка. *Избранные психологические труды*. Москва: Просвещение, 1969. С. 233–565.

69. Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. та ін. Сучасна українська літературна мова: підручник. Київ: Вища школа, 2000. 430с.

70. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. 2012. № 4–5, лютий. С. 3–56.

71. Савчин М. В., Василенко М. В. Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2005. 238 с.

72. Садовнікова О. П. Граматика української мови. Морфологія: навч. посіб. для старшокласників. Глухів: РВВ ГДПУ, 2006. 104 с.

73. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля. К., 2008. 712 с.

74. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2010. 844 с.

75. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / за заг. ред. проф. М. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2015. 319 с.

76. Сучасна українська літературна мова: морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. 583 с.

77. Сучасна українська літературна мова: синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1972. 515 с.

78. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. А. П. Грищенка. Київ: Вища школа, 1997. 493с.

79. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. М. Я. Плющ. 5-те вид., стер. Київ: Вища школа, 2005. 430 с.

80. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. / за ред. О. І. Пометун. Київ: Вид-во А.С.К., 2004. 192 с.

81. Технологія сучасного уроку рідної мови / за ред. Н. М. Остапенко. Черкаси : Відлуння, 1999. 128 с.
82. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. (1–2 клас). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Savchenko.pdf> (дата звернення: 12.12.22)
83. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. (1–4). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf> (дата звернення: 13.12.22)
84. Українська мова (5–9 класи). Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення: 13.12.22)
85. Українська мова. Енциклопедія. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. 2004. 818 с.
86. Ющук І. П. Практикум з правопису і граматики української мови : посіб. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2012. 288 с.
87. Ющук І. П. Практичний довідник з української мови. Київ : Рідна мова, 1998. 223 с.

ДОДАТОК А

АНКЕТА

ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ СТАНУ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ЧИСЛІВНИКА
УЧНЯМИ 6-Х КЛАСІВ

Шановні колеги!

Просимо взяти участь у констатувальному експерименті з теми дослідження «Семантико-функціональний аспект вивчення числівників учнями 6-го класу» і дати відповіді на такі запитання:

1. Яка основна мета навчання числівників у школі?

2. Які морфологічні вміння необхідно формувати в здобувачів освіти під час вивчення числівника як самостійної частин мови?

3. Які методи навчання Ви використовуєте під час вивчення числівників?

4. Під час вивчення числівників основна увага повинна приділятися

5. Які труднощі виникають в учнів під час вивчення теми «Числівник»?

Дякуємо за співпрацю!

ДОДАТОК Б

**ЗАВДАННЯ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTI
ЗНАНЬ І ВМІНЬ УЧНІВ ІЗ ТЕМИ «ЧИСЛІВНИК»****1. Числівник – це ...**

а) службова частина мови, що означає кількість предметів і відповідає на питання *скільки? котрий?*

б) самостійна частина мови, що значення означає кількість предметів й відповідає на питання *скільки? котрий?*

в) самостійна частина мови, що значення означає число, кількість предметів або порядок їх при лічбі й відповідає на питання *скільки? котрий?*

2. Усі слова є числівниками в рядку:

а) п'ять, п'ятеро, п'ятірка, п'ятий

б) чотири, десятеро, п'ять, кільканадцять

в) два, двоє, двійко, двійка

3. Усі числівники записано правильно в рядку

а) вісьмастами чотирма, ста сорока трьома

б) п'ятьдесятьома сімома, тисяча семисотий

в) восьмастами дев'ятьома, шестидесятьом сімом

4. Спишіть, замінюючи цифри числівниками:

а) альбом із 678 ілюстраціями

б) продано близько 500 мішків

в) на 549 рослинах

5. Розкрийте дужки, у правильній формі вживаючи числівники, запишіть:

а) протягом (півтора) доби

- б) близько (півтора) тисяч гривень
- в) списав (півтора) зошита

6. Розкрийте дужки, числівники запишіть словами

- а) 3 (учень), 3 (учасник), 44 (делегат);
- б) 347 (гектар), 3,5 (метр), семеро (дівча);
- в) 16 (дерев), двадцяттеро (курча), $1/3$ (вагон).

7. Правильно поєднано числівники з іменниками в рядку

- а) вісім відсотків
- б) чотири комп'ютера
- в) півтора рази
- г) тридцять чотири грибів

8. Випишіть правильне поєднання слів:

- а) троє вовків
- б) троє ведмежат
- в) троє вчительок
- г) троє друзів

9. Помилку в уживанні збірних числівників з іменниками допущено в рядку:

- а) п'ятеро учнів, шестеро цуценят
- б) двоє санчат, семеро ножиць
- в) семеро книжок, троє дівчат
- г) двоє штанів, п'ятеро киян

10. Спишіть, замінюючи цифри іменами і розкриваючи дужки:

- а) роботу виконати до 17 (грудень)
- б) угода підписана (25 грудня)

в) сьогодні 1 (лютий)

11. У якому рядку всі числівники складені?

- а) тридцять, сорок, сімдесят
- б) дванадцять, кількасот, п'ятсот,
- в) тридцять, п'ять, сто

12. Знайдіть правильний варіант:

- а) обидві дівчат
- б) обидва зошита
- в) обидві групи.

ДОДАТОК В

ДИДАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ З ТЕМИ «ЧИСЛІВНИК»

ДЛЯ МОВНОГО ГУРТКА

З ІСТОРІЇ ЧИСЛІВНИКІВ

Слова на означення чисел, кількості предметів або порядку під час лічби належать до давнього шару лексики. Історія цих лексем відображає процес удосконалення людського мислення, здатність його до вищого ступеня абстрагування.

Коріння сучасної системи означення кількості сягає індоєвропейської прамови, в якій ім'я пов'язувалося з вираженням кількості конкретних предметів. Ось як, наприклад, здавна пояснюються основні числа:

1 (один) – символ єдності, цілості: *Бог, Всесвіт, космос*.

2 (два) – символ бінарності, протилежності, парності, зокрема: основні антиномії світу: життя і смерть, добро і зло, світ і темрява, ніч і день; у світоустрої: небо і земля, світ матеріальний і духовний; антоніми в мові (*добрий – поганий, високий – низький* тощо).

3 (три) – основа життя й мислення. Грецький філософ і математик Піфагор вважав це число досконалим, бо воно виражає початок, середину і кінець.

Число *три* є у прислів'ях, приказках та афоризмах різних народів. З євангельської притчі походить вислів «Друг, який відрікся *тричі*» (ідеться про апостола Петра, який упродовж короткої літньої ночі тричі відрікся від свого Учителя). Сучасне значення – людина, дружба якої не витримала випробувань.

У давнину люди вважали, що на *трьох китах* тримається Земля. На середньовічних малюнках можна побачити велетенських китів, які тримають на спинах земну таріль. Згодом вислів почав означати три основні засади чогось.

З давньогрецьких міфів походить вислів *три гарнії*. Гарпій зображали

крилатими істотами з дівочими головами й пазурами на руках і ногах (переносно *гарпія* – зла жінка). У римлян *три грації* (у греків – *три харити*) – богині краси, радощів, жіночої привабливості (ці прекрасні дівочі постаті, відомі ще з III ст. до н.е., нині є символом краси, витонченості, досконалості людини). Богині, яких завжди згадували разом, – *три мойри* (старі жінки, які відповідали за людське життя: одна – пряла нитку життя, друга – проводила через усі випробування, третя – обривала її).

Згадаймо також вислів *третього не дано* (*tertium non datur*), що став крилатим у сучасній логіці.

Слов'яни здавна поклонялися *Трибогу* – верховному богу неба і світла, *Трояну* – богу місяця, ночі й будівництва, який навчив людей теслярства і різьбярства, а вночі був володарем *трьох* стихій – неба, землі та підземелля.

Крім цього є:

- три образи Бога – Трійця;
- у просторі три виміри (тривимірний простір);
- три часи: теперішній, минулий і майбутній (має відображення в граматиці);
- у мові три граматичні особи (1-ша, 2-га, 3-тя), три граматичні роди (чоловічий, жіночий, середній);
- у математиці площа визначається трьома точками.

4 (чотири) – символ сталості:

- чотири Євангелія: від Матвія, від Марка, від Луки, від Івана;
- чотири стихії: вогонь, вода, повітря, земля;
- чотири сторони світу: північ, південь, схід, захід;
- квадрат – символ поля (чотири сторони, чотири кути), символ чотирьох стихій;
- чотири стадії людського життя: дитинство, юність, зрілість, старість;
- чотири головні напрямки руху: уперед, назад, ліворуч, праворуч;
- чотири пори року.

7 (сім) – символ святості, здоров'я, небесне число. У старовину його

вважали містичним, а подекуди й священним.

З числом *сім* пов'язували слово *плеяда*, бо в Атласа і Плейони було сім дочок, яких звали Плеядами. Вони наклали на себе руки й перетворилися в сузір'я Плеяда. Слово *плеяда* в переносному значенні почали вживати дуже давно: плеядою називали *сім* старогрецьких філософів, *сім* представників французької поетичної школи часів Відродження (XVI ст.).

З давньогрецьких міфів бере початок вислів *місто на семи горбах* (Рим).

Архітектурні дива Стародавньої Греції та Єгипту (єгипетські піраміди, сади Семіраміди, усипальниця Мавзола, храм Артеміди, колос Родоський, статуя Зевса, маяк на острові Фарос) – це *сім чудес світу*. Вислів *восьме чудо світу* вживають тоді, коли хочуть звеличити щось, піднести над рівнем пересічного.

Античний світ залишив нам вислів на *сьомому небі*, що нині означає найвищу радість, щастя, блаженство. Грецький філософ Аристотель використав цей вислів у праці «Про небо».

З біблійних оповідей походить розповідь про *сім смертних гріхів* (зздрість, жадібність, розпуста, ненажерливість, гордощі, лінощі, злість), за які людина приречена довічно каратися в загробному житті. Переносне значення цього вислову – найтяжчі злочини.

Це число наші пращури вважали досконалим, оскільки знали:

- сім планет (Сонце, Місяць, Меркурій, Венера, Марс, Юпітер, Сатурн);
- сім днів тижня;
- сім кольорів веселки;
- сім нот;
- сім основних запахів.

12 (дванадцять) – число, яке пов'язане передусім з євангельськими притчами:

- дванадцять апостолів Христа;
- дванадцять днів між Святим і Щедрим вечором. Крім того:

- дванадцять страв готувалося на Різдво;
- дванадцять страв готували для святого вогню;
- дванадцять сузір'їв є в Зодіаку;
- дванадцять місяців складають рік;
- дванадцять годин має день і дванадцять – ніч.

В основі нашого числення лежить *десятькова система*. Лічба ведеться розрядами, кожний вищий розряд включає в себе десять одиниць нижчого розряду. Уся складна система числівників ґрунтується на невеликій кількості числових назв, до яких належать назви першого десятка (*один, два, три ... десять*) та ще шість числових назв (*нуль, сорок, сто, тисяча, мільйон, мільярд*). Назви *білйон, трільйон, квадрильйон, квінтильйон* і т.д. є фактично науковими термінами. Решта числівників утворена за допомогою цих шістнадцяти слів. Лише невелика група неозначено-кількісних числівників має інші корені.

Систему числівників українська мова успадкувала від давньоукраїнської, однак для одиниць вищого розряду давньоукраїнська мова мала свої назви: 10 000 – *тьма*, 100 000 – *леґіон*, 1 000 000 – *леодр*, 100 000 000 – *колода*.

Коли виникло поняття числа, почав формуватись окремий клас слів на позначення кількості – числівник. Становлення числівника у східнослов'янських мовах припадає на XII–XVII ст. і в основному завершується на початку XIX ст.

Нині числівник може називати абстрактне математичне число (*сто ділиться на п'ять*), кількість предметів (*три доби*), порядок під час лічби (*перший семестр*) і вживається в усіх стилях української мови.

Наприклад, у **публіцистичному стилі**.

У своїх мандрівках Іван Павло II подолав понад 1 мільйон кілометрів, що перевищує потрійну відстань від Землі до Сонця. Він відвідав 41 африканську країну, 27 країн Латинської Америки, 17 – Азії та Океанії, 5 – Близького Сходу, 20 – Європи та 14 посткомуністичних країн.

Ці факти справді приголомшують. Але головне не кількість кілометрів, які подолав Папа-мандрівник, не кількість країн, у яких він побував. Головне інше – у кожній країні Святійший Отець залишав частинку свого серця, частинку своєї полум'яної віри, здатної запалювати серця і гасити ненависть (З газ.).

У науковому стилі.

На скільки має бути піднята зовнішня рейка над внутрішньою на заокругленні залізниці радіусом 300 м, якщо ширина колії $d=115\ 224$ мм, нормальна швидкість, при якій стала тиску вагонів на рейки перпендикулярна до них, дорівнює 54 км/год (З підручника).

В офіційно-діловому стилі.

Продаю 2-кім. квартиру в центрі (вул. Наливайка), пл. 37,1/27,2/6 кв.м., 1/3 ц., усі виг., місце для авто, 10 000 у.о., тел. 72-44-23.

Числівники часто трапляються в назвах фольклорних і літературних творів («Ой ходив чумак сім рік По Дону», «Ой три сестриці-жалібниці», «Ой мала мати одну дочку», «Ой у полі три криниченьки», «Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі»; вірш Т.Шевченка «Мені тринадцятий минало», оповідання Марка Вовчка «Дев'ять братів і десята сестриця Галя», роман О. Дюма «Три мушкетери»). Поширений числівник і в художніх текстах, напр.: «Ой радуйся земле, Бо прийдуть до тебе три празники в гості...» (Нар. пісня), «...виступала галера трьома цвітами мальована» (дума «Самійло Кішка»), «Думи мої! Літа мої, тяжкі три літа...», «Це той первий, що розпинав нашу Україну, а вторая доконала вдову сиротину» (Т.Шевченко).

Числівник в українській мові формувався на основі трьох типів лексичних одиниць: іменників, прикметників, займенників. Назви чисел від п'яти до дев'яти, сорок, сто, тисяча мають іменникове походження. До числівників прикметникового походження належать назви чисел два, три, чотири та назви збірних числівників. Один – це займенниковий прикметник. Оскільки кількість як така в реальному світі не існує (вона – абстрактна

категорія людського мислення), то не всі слова, що мають кількісне значення, належать до числівників. В інших частинах мови значення кількості, яке є загальним значенням числівника, виражається лексичним значенням: два бали (числівник) – *двійка* (іменник); одна *четверта* навчального року (числівник) – *чверть* (іменник); два дні (числівник) – *дводенний* (прикметник); помножити на *три* (числівник) – *потроїти* (дієслово) – *втричі* більше (прислівник).

Пор. також: *двійка, п'ятірка, сотня, половина, третина, десяток, четвірка* (іменники); *двоповерховий, чотириярусний, п'ятдесятирічний, триденний, двохсоту довий, кількахвилинний* (прикметники); *подвоїти, потроїти* (дієслова); *двічі, удвоє, уперше, по-п'яте, втрих, уп'яте, надвоє* (прислівники).

За значенням розрізняють: **кількісні** числівники (вони означають узагальнене число або кількість предметів); **порядкові** (порядок при лічбі).

ЧИСЛІВНИК

Скрізь і в усьому людину оточують числа. Без чисел неможлива наука і саме життя.

Величезну роль в житті людини відіграють числа першого десятка. Від них фактично і виникло все різноманіття числівників, що дозволяють рахувати.

Слова, що називають числа, утворюють в українській мові самостійну частину мови, що має свої граматичні ознаки. Назва «числівник» є похідною від слова число, утворена за аналогією до найменуваннями інших іменних частин мови (іменник, прикметник).

За частотою вживання числівники посідає 8-е місце. Серед дев'яти тисяч найбільш уживаних слів 55 – числівників, серед них один, два, три, чотири, п'ять, десять, сім, шість. До першої десятки найуживаніших числівників належать також *тисяча і мільйон*.

З наведеного списку найуживаніших числівників видно, що до нього

входять слова першого десятка від *одного* до *семи*. Частота вживання пояснюється їх словотвірною активністю, оскільки на основі цих слів виникло багато іменників, прикметників, прислівників: *одинак, самотність, двійка, двійник, трійка; одинарний, подвійний, тричі, потрійний; одного разу, двічі, удвох, утрьох, учотирьох* та ін.

Особливо багато утворено складних слів: *однобічний, однозвучний, однокімнатний, одноманітний, одноразовий, двобальний, дворічний, двокамерний, двомісний, двотижневий, двоярусний, триразовий, трьохвідсотковий, чотирьохвідерний, чотириповерховий* та ін.

Частота їх вживання підтверджується і великою кількістю фразеологізмів, що містять ці ж числівники: *в один голос (чи в одне горло) радити, говорити; в один кулак зібрати; в одній упряжці з кимось працювати; в одно слово сказати; в одну дудку грати; один в один; від горшка два вершка; заблукати у трьох соснах; на всі чотири вітри; у чотирьох стінах сидіти; без п'яти хвилин; знати як свої п'ять пальців; сім п'ятниць на тиждень*.

ТАЄМНИЧЕ ЧИСЛО

Сім – особливе число, у ньому є якесь диво.

Сім днів у тижні, сім планет на небі, сім мудреців на світі було, сім чудес на світі, сім разів відміряй, а один раз відріж, семеро одного не чекають, сім п'ядей на лобі, до сьомого поту, бути на сьомому небі, сім шкур спускати з когось, сім верст до небес. Ось найбільш відомі фразеологізми та прислів'я з числівником сім. Як бачите, їх багато.

Чим це пояснити? Близько чотирьох тисяч років тому давні народи, що знаходилися на території сучасного Іраку, мали вже перші астрономічні знання. Ці народи спостерігали на зоряному небі рух п'яти планет, які разом із Сонцем та Місяцем становили сім небесних світил. Давні вчені помітили, що місячний місяць дорівнює двадцяти восьми діб, і розділили його на чотири рівні частини з тим, щоб кожен із семи днів присвятити одному з

семи божеств. Так виник семиденний тиждень, який перейшов до багатьох інших народів і дійшов до нас.

Число сім вважалося священним і було дуже поширене.

КІЛЬКІСНІ Й ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ ЧАСУ

І досі ще багато хто не знає, як треба точно означити час, і питає: «Скільки зараз годин?», замість «Котра година?». Чуємо інколи: «Зараз година ночі», замість «Зараз перша година ночі» тощо.

Наша мовна традиція стоїть за порядкові числівники: «О п'ятій годині виїхали ми з монастиря» (М. Коцюбинський); «Завтра об одинадцятій на мене чекатиме інженер» (Ю. Смолич). У цих фразах порядкові числівники *п'ятій, одинадцятій* означають не проміжок часу між двома годинами четвертою й п'ятою, десятою й одинадцятю, як у російських висловах *в пятом часу, в одиннадцатом*, а точно визначену годину, що по-російському буде: *в пять часов, в одиннадцать часов*. Виходячи з цього, треба питати не «Скільки годин?», а «Котра година?», казати не «Одна година ночі», а «Перша година ночі» тощо.

Якщо треба сказати не про точно означений час, а лиш приблизно назвати період між двома годинами, відповідно до російських висловів *в пятом часу, в одиннадцатом*, тоді слід ставити перед порядковим числівником прийменник *на*: «Ой сплю годину, сплю і другу, й а вже повертає та на третю» (С. Гулак-Артемівський). Отож російську фразу «Я приду в пятом часу» треба сказати по-українському: «Я прийду на п'яту годину», а не «Я прийду о п'ятій годині», бо це означає вже точний, а не приблизний час.

Дробові числівники часу передається відповідним дробом із прийменником *на* до половини години: *чверть на третю*, з прийменниками *на* або *до*, коли буде половина години: *пів на сьому*, або *пів до сьомої*. Як це ми вже бачили в фразі з твору М. Коцюбинського, половину години: *за чверть сьома*, або *за чверть години буде сьома*. Не дробові числівники, а

цілі, що позначають кількість хвилин якоїсь години, треба ставити з тими ж прийменниками за попередніми правилами: *десять на другу, тридцять на другу* або *тридцять до другої, за двадцять друга* або *двадцять до другої* (Б. Антоненко-Давидович).

ПИТАННЯ ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

1. Чому *трійка, четвірка, п'ятірка, сотня* відносяться до іменників, а *три, чотири, п'ять, сто* – до числівників, адже числове значення у них однаково?
2. Чим відрізняється відмінювання числівників *п'ять, п'ятнадцять, п'ятдесят, п'ятсот*?
3. У відмінюванні яких числівників є тільки дві форми?
4. Чим відрізняється відмінювання словосполучень *п'ять книг і сто книг*?
5. Чому числівники *два, три, чотири* не можуть поєднуватися з іменниками, що вживаються тільки в множині (*сані, окуляри, ворота та ін.*)?

ТЕКСТИ ДО ТЕМИ «ЧИСЛІВНИК»

Запорізький дуб

У Верхній Хортиці стоїть досі могутній запорізький дуб. Це один із найстаріших дубів, йому вже понад сім століть. Дуб-велетень витримав усі випробування часу, зберіг до глибокої старості свою силу та чудову красу. Могутня крона цього дуба складається з 18 великих гілок, периметр крони – 102 метри. Її зелений тінистий намет має 43 метри в поперек і здалеку сходий на цілий гай. Діаметр стовбура – 208 сантиметрів, а висота дерева дорівнює 36 метрам.

Чому ж цей велетень живе ось уже сьомий вік і щовесни зеленіє? Старі діди, запорізькі нащадки, пояснюють це тим, що дуб виріс біля джерела (колодязь зараз).

Маленькі силачі

Силою з мурахами навряд чи хтось може позмагатися. Слон масою п'ять тонн ледве піднімає вантаж півтори тонни, а мураха тягне мертвого жука масою п'ятсот міліграмів, удесятеро важчого за себе.

Понад двадцять тисяч шкідливих комах та їхніх личинок знищують мешканці мурашника за один свій робочий день. Щоб знищити таку кількість комах, великий строкатий дятел має працювати двадцять днів, а велика синиця – два місяці. Звичайно, середній мурашник знищує за літні місяці п'ять, а то й вісім мільйонів комах.

Побачивши зруйновану жорстокими людьми мурашину хату, я довго стою біля неї і думаю: як би пояснити людям, що цього в жодному разі не можна робити?

Хто найшвидше бігає і літає

Чемпіон із бігу серед усіх тварин – гепард. Він уміє бігати зі швидкістю сто сорок чотири кілометри за годину. Але витримувати таку швидкість гепард може лише одну хвилину. Антилопи на старті можуть бігти зі швидкістю дев'яносто шість кілометрів за годину, а вже притомившись – від сімдесяти до сімдесяти восьми кілометрів. Кінь бігає трохи повільніше, ніж антилопа, проте протягом однієї години він може мчати галопом зі швидкістю п'ятдесят чотири кілометри за годину. Лев може бігти зі швидкістю вісімдесят, зебра – шістдесят п'ять, заєць – сімдесят кілометрів за годину.

Найкраще пристосовані до великих швидкостей птахи. Вони легкі, і серце у них витривале. Наприклад, серце в горобця пульсує чотириста шістдесят разів за хвилину, тоді як у людини всього сімдесят – вісімдесят. Коли сокіл женеться в повітрі за здобиччю, швидкість його польоту – триста шістдесят кілометрів за годину. Ластівки у звичайному польоті дають понад шістдесят п'ять кілометрів за годину, стрижі – близько ста сімдесяти.

І серед комах чимало славних літунів. Знаєте бабку з тонкими прозорими крильцями? Так ось, вона літає зі швидкістю двадцять вісім кілометрів за годину, а овід – удвічі швидше.

Який вулкан є найактивнішим у світі?

Найактивніший вулкан у світі – Етна, що розташований на острові Сицилія. Вогненна гора оживає раз на рік.

Раз на 150 років Етна руйнує якесь селище. І, незважаючи на цю статистику, довкола вулкана земля густо заселена. Людей приваблює напрочуд родючий ґрунт, що утворюється з охололої лави. На схилах вулкана вирощують фрукти, оливи, виноград.

Етна, найвища гора в Італії, розташовується на півдні від Альп. Її висота становить 3350 м над рівнем моря, загальна площа – 1190 км², середній радіус вулкана – 140 км. У 1981 р. регіональний уряд у Палермо

оголосив землі навколо Етни національним заповідником.

Великий каньйон у США

Великий каньйон – одне з найпопулярніших туристичних місць на планеті. Чудо природи входить до утвореного в 1908 році Національного парку США «Гранд-Каньйон» загальною площею близько 5 тис. км². Рослинний та тваринний світ парку, що охороняється, налічує 60 видів ссавців, понад 100 видів птахів, 20 видів рептилій та амфібій.

Звідусіль до Великого каньйону сходяться менші каньйони, утворюючи ніби гірський хребет навпаки. Не дивно, що до цих мальовничих місць щороку приїжджають тисячі мандрівників з усього світу.

Про що мовчить Великий Сфінкс?

Загадкового Великого Сфінкса з тілом лева та головою людини, 57,3 м завдовжки та 20 м заввишки, вирубаний із цільної брили вапняку. За часів Середнього та Нового царств у Єгипті було виготовлено багато сфінксів із головами барана чи сокола, але Великий Сфінкс єдиний у своєму роді та набагато давніший за інших. Вважалося, що його створили близько 2500 до н. е. за наказом фараона Хефрена. І професор Г. Шох із Бостона, вивчивши особливості поверхні каменю, дійшов висновку, що статуя має з десяток тисяч років. Астроном Роберт Бьювел з'ясував, що близько 10 500 р. до н. е., в день весняного рівнодення, сузір'я Лева сходило на південно-східному горизонті прямо перед обличчям Сфінкса. Тому можна зробити припущення, що його було створено для увічнення цього астрономічного дійства.

Таємниці верблюда

Верблюди сповнені таємниць. Спиною одногогорбого або двогорбого корабля пустелі в спекотний полудень нагріта зовні до вісімдесяти градусів, а всередині – до сорока. Лише деякі з його таємниць розгадані. Наприклад, його «посухостійкість». Майже тисячу кілометрів пройде без води по

спекотній пустелі. Чому? По-перше, він «уміє» пити. Вже якщо дістанеться води, то запросто осушить столітрову бочку. А одного разу верблюду на очах у спостерігачів випив із невеликим інтервалом дві дев'яностолітрові цистерни.

По-друге, верблюду майже не потіє. У цьому йому допомагає чудова шерсть та вміння «тримати язик за зубами». Верблюд даремно рота не розкриває: щоб волога не випаровувалась. Навіть у спеку він дихає лише шістнадцять разів на хвилину. А коли прохолодніше, йому вистачає і восьмиразового дихання.

ВИКОРИСТАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ІГОР З ТЕМИ «ЧИСЛІВНИК»

«Будьте уважні!»

Напишіть числівники, узгоджуючи їх із іменниками і вживаючи, де потрібно, збірні числівники.

2 (друг), 5 (перо), 3 (доба), 6 (весло), 2 (види), 5 (мітла), 4 (граблі), 9 (сосна), 4 (дівчина), 8 (дошка), 6 (дочка), 10 (грам), 12 (апельсин), 7 (скатертина), 9 (орден), 11 (черешня), 13 (село), 15 (га), 12 (кілограмів).

«Хто більше?»

а) учасникам гри пропонується за визначений час записати найбільшу кількість слів (різних частин мови), утворених від числівників 2,3,4,5 і т.д. Зараховуються лише прості слова.

б) за визначений час треба записати найбільшу кількість прислів'їв, приказок, рядків відомих пісень та віршів, що містять кількісні числівники.

в) потрібно підібрати і записати якнайбільше складних іменників і прикметників, до складу яких входять числівники (наприклад, першокласник, шестизначний ін.)

г) хто більше згадає книг, кінофільмів, у назві яких є числівники.

За кожен правильно записаний приклад зараховується один бал.

«Третій зайвий»

Потрібно знайти «зайве» слово, аргументуючи відповідь.

1) перший, інший, другий; 1) один, одинак, однаковий;

2) п'ятий, новий, сотий; 2) п'ять, п'ятірка, п'ятірня;

3) третій, лисий, сьомий; 3) тричі, три, трійка.

«Мовчанка»

Основна умова гри: після пояснення вчителем записаного на дошці завдання вправу виконують мовчки. Ніхто немає права говорити: ні вчитель, ні учні. Діти виходять до дошки, виконують необхідну граматичну операцію.

Якщо учень написав усе правильно, клас рук не підносить. Учень передає крейду, кому хоче. Якщо ж допущена помилка, вчитель передає крейду на власний розсуд.

1. Від кількісних числівників необхідно утворити порядкові;
2. провідміняти складний числівник.

«Знайди пару»

Складіть словосполучення зі словами лівого та правого стовпчиків. Намагайтеся поєднати відповідні за змістом слова. Визначте розряд числівників.

200	гектар
90	екземпляр
300	гараж
11	басейн
1000000	тонна
Мільярд	центнер
400	кілометр

Хто швидше?

На звороті дошки записуються словосполучення:

7 років, 10 тонн, 8 поверхів, 20 кілометрів, 1 день, 19 місць, 4 мотори, 2 горби, 9 кутів, 17 метрів, 15 квартир, 3 шари, 6 вольт, 11 класів, 5 знаків, 12 хвилин, 16 кілограмів, 18 грамів.

Потім дошка перевертається (відкривається) і учасникам гри пропонується утворити з цих поєднань складні прикметники і записати їх з іменниками, що найбільш підходять за змістом (наприклад, 7 років – семирічний план). Виграє той, хто швидше за всіх і безпомилково виконає це завдання.

«Ланцюжок»

Учасники гри сідають півколом. Ведучий вимовляє сполучення кількісних іменників з іменником у непрямому відмінку (наприклад, двома

руками), після чого учасники гри передають це слово по «ланцюжку», беручи наступний по порядку числівник і підбираючи новий іменник (трьома днями, чотирма стільцями і т.д.). Той, хто припустився помилки або забарився, встає і продовжує стояти доти, доки в наступну чергу не дасть правильної відповіді.

«Грамматична естафета»

Учні класу діляться на дві групи. Вчитель вказує їм вправу з підручника (або текст, складений учителем), з якого потрібно виписати словосполучення з числівниками (завдання можна ускладнити, вказавши певний розряд числівників). Текст перед грою виразно прочитується. Учні читають речення (від першої команди – вголос, від другої – про себе), підходять до дошки та виписують потрібні слова

«У дві колонки»

Клас ділиться на дві групи, які змагаються: на тих, що сидять ліворуч і праворуч. Вчитель диктує числівники (прості та складні), а учні мають швидко записати слово в одну із двох колонок зошита. (Ті, що сидять зліва – прості числівники, що сидять праворуч – складні). Слабким учням можна запропонувати виконати завдання біля дошки. Потім діти обмінюються зошитами, і розпочинається колективна перевірка записів. Помилки виправляються та пояснюються.

«Експерт»

1. Два «експерти», обрані класом, оцінюють кількість слів зі значенням кількості різних частин мови (клас поділяється на дві команди). Експерти оцінюють також правильність визначення частин мови.

2. Під час гри діти розв'язують приклади усно. При оцінюванні враховується грамотне мовленнєве пояснення (і правильний числовий результат).

«Дізнайся своє слово»

Гра проводиться в тих випадках, коли треба навчити розрізняти 2 або 3 граматичні категорії: наприклад, три розряди числівників: прості, складні,

складені.

Клас ділиться на три групи. Відповідно до цього на три колонки ділиться дошка. Кожна колонка має назву, вказується певна граматична категорія. До дошки одночасно виходять троє учнів (по одному від кожної команди). Вчитель називає три слова, і кожен учень має правильно записати своє слово. Інші записують слова у свої зошити: помилки одразу виправляються та пояснюються. Виграє та група, яка припустилася менше помилок.

«Вгадай»

Цю гру можна провести на одному з останніх уроків, відпрацьовуючи навичку морфологічного аналізу числівника. На дошці заздалегідь записані три речення з числівниками. Викликається учень, якому вручається картка з одним із речень, записаних на дошці. Школяр визначає морфологічні ознаки числівника і його синтаксичну роль у реченні. Учням речення не відоме: вони повинні вгадати його за деякими ознаками числівника. Це завдання викликає увагу учнів. Після закінчення розбору учні на вимогу вчителя повинні сказати, який числівник (з якого речення) характеризувався.